

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Corpus Christianorum, Series Graeca 5. *Theognosti Thesaurus, suius editionem principem curavit* Joseph A. Munitiz. Turnhout Brepols. Leuven, University Press, 1979, σσ. CXXIII + 269.

1. Ἡ εὐγενὴς ἀποστολὴ τοῦ σπουδαίου ἔργου πρὸς βιβλιοκρισίαν μὲ καθιστᾷ ἔχι ἀπλῶς εὐγνώμονα, ἀλλὰ καὶ πολυμερῶς πλουσιώτερον εἰς γνώσεις. Ἐκ προοιμίου λεχθήτω ὅτι πρόκειται περὶ ἔργου ὑποδειγματικοῦ εἰς πολυμέρειαν, εἰς φιλολογικο-κριτικὴν ἐμβρίθειαν καὶ ἀνιχνευτικὴν βιανότητα ἀξιοθαύμαστον. Τὸ ἔργον ὁ σ. ἀφιερώνει εἰς τὸν ἐξαίρετον ἐρευνητὴν τῶν ἔργων τῶν Ἑλλήνων Πατέρων, τὸν αἰδιμον Καθηγητὴν καὶ ἀλησμόνητον φίλον Marcell Ricard, ὅστις κατὰ περίεργον σύμπτωσιν τὸ ἔτος 1950/1 μὲ ἐπεσκέφη καὶ ἐζήτησε νὰ τὸν βοηθήσῃ, ὥστε νὰ λάβῃ συστατικὰ γράμματα ἀπὸ μέρους τῆς Ἱ. Συνόδου καὶ τοῦ Παναγ. Μητροπολίτου Θεσ/κης, προκειμένου νὰ μεταβῇ εἰς Ἁγίον Ὅρος πρὸς φωτογράφησιν χειρογράφων. Τοῦτο καὶ ἔπραξα. Ἐβοήθησε δὲ πρὸς τοῦτο καὶ ἡ Δ/σις Ἐκκλησιῶν τοῦ Ὑπ/γείου τῶν Ἐξωτερικῶν, τῇ μεσιτείᾳ μου. Ἡ δικαία λοιπὸν ἀφιέρωσις εἰς τὸν αἰδιμον ἄνδρα, ἔστω καὶ ὡς θυμίαμα εὐοσμῶν τῶν ἐπιστημονικῶν τοῦ ἐπιτευγμάτων. Ἴδου ὅτι οἱ κόποι τοῦ ἀπεδειχθῆσαν εὐκαρποί, ἀφοῦ ἐκ τῶν παλαιογραφικῶν τοῦ ἀναδιφήσεων καὶ ἀνακαλύψεων συνεχῶς πλουτίζονται αἱ περὶ τῶν Ἑλλήνων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων γνώσεις ἡμῶν, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μὲ τὸ ἀνὰ χεῖρας ἀξιολογώτατον ἔργον.

2. Ἄλλ' ἔλθωμεν ἐγγύτερον εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. Τὸ ἔργον ὑπεβλήθη ὡς διατριβὴ ἐπὶ διδασκαρίᾳ εἰς τὴν Σορβὼνην τὸ ἔτος 1976, ἐγκριθεῖσα καὶ ἐπαινεθεῖσα. Διὸ καὶ ὁ σ. ἐκφράζει τὰ εὐγνώμονα συναισθήματά του πρὸς τὴν ἐξεταστικὴν ἐπιτροπὴν καὶ μάλιστα τὸν Πρόεδρον Καθηγητὴν Jacques Bompaire μὲ τοὺς ἐξῆς λόγους εἰς τὴν μητρικὴν του γλῶσσαν: *Qué Dios os lo raque!* Τὸ ἔργον ἐκ πρώτης ὄψεως ἐμφανίζεται ὡς «Συλλογὴ» πνευματικῶν πατερικῶν ἀποφθεγμάτων, ἤτοι ὡς «Ἀπάνθισμα». Προσεκτικωτέρᾳ ὅμως μελέτῃ ἀποδεικνύει ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ «Ἐγχειριδίου χριστιανικῆς πίστεως». Ὁρθῶς ἐπομένως ἐπισημαίνει ὁ ἐκδότης καὶ συγγραφεὺς τὴν πρόθεσιν τοῦ συντάκτου τοῦ ἔργου, ὅπως παράσχη διὰ παραθέσεως ἀποσπασμάτων πατερικῶν ἐποικοδομητικοῦ χαρακτήρος πρὸς σωτηρίαν τοῦ πιστοῦ χριστιανοῦ.

3. Σύντομον περιγραφὴν τοῦ περιεχομένου δίδει ὁ σ. ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ. Ὁ «Θησαυρὸς», ὡς τιτλοφορεῖται τὸ ἔργον, διηρέθη ὑπὸ τοῦ συντάκτου εἰς 20 κεφάλαια, ἀνισομεροῦς ἐκτάσεως καὶ ἔστιν ὅτε καὶ διαφορετικοῦ χαρακτήρος. Εἰς τὰ 7 πρῶτα κεφ. ὁ Θεόγυστος δίδει ἐν συντομίᾳ περίληψιν γεγονότων τῆς Π.Δ. ἡθικῆς ἐποικοδομῆς. Ἐπισημαίνει τὴν τιμωρίαν τῶν παραβατῶν τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου, ὅπως τοῦ Σαμψὸν διὰ τὴν μοιχείαν μετὰ τοῦ ἀλλοφύλου, τοῦ Δαβὶδ διὰ τὸ μέγα ἁμάρτημα τῆς μοιχείας καὶ τοῦ Σολομῶντος διὰ τὴν κατὰπτωσιν αὐτοῦ καὶ τοῦ Μανασσῆ, οὗτινος ἡ μετὰ τὴν πτώσιν μετάνοια προβάλλεται ὡς διδάγμα. Ὁ Θεόγυστος ἐκτενέστερον παρεμβάλλει ἐκ τῶν χριστιανῶν συγγραφέων ἱστορικὰ γεγονότα εἰς τρία κεφ., ἐν οἷς καὶ περὶ τοῦ Μεγάλου Κων/τίνου καὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου. Ἐν συνεχείᾳ τὸ ἐποικοδομητικὸν στοιχεῖον ἀποβαίνει σαφέστερον. Τὸ περὶ πίστεως δῶγμα κυριαρχεῖ τοῦ ἄχρι τοῦ νῦν ἱστορικοῦ καὶ περιγραφικοῦ μέρους.

4. Συγκεκριμένως τὸ κεφ. VIII ἀναφέρεται εἰς τὴν Θεότητα τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Τὸ κεφ.

ΙΧ ἐκθέτει τὸ ἐνιαῖον τῆς πίστεως. Τὸ κεφ. X ἐπισημαίνει τοὺς ἐκ τῆς ἀποστασίας κινδύνους. Τὸ κεφ. XI ὑπεραπολογεῖται τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἔναντι τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ Ἰσλάμ. Τὸ κεφ. XIII ἀναφέρεται εἰς τὴν περὶ Μυστηρίων ὁρθόδοξον διδασκαλίαν μὲ ἰδιαίτερον προβολὴν τοῦ Βαπτίσματος καὶ τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Ἐν τέλει ὁμιλεῖ καὶ περὶ τῶν εικόνων. Τὸ κεφ. XII ὑπεραμύνεται τῆς θείας μητρότητος τῆς Παρθένου Μαρίας. Τὸ κεφ. XIV περιλαμβάνει σύντομον ἔκθεσιν περὶ τῶν ἐπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων. — Σημειωθῆτω ὅτι εἰς τὰ ἐν συνεχείᾳ κεφ. ὁ τόνος ἀλλάζει, ἀποβαίνων μετ' ἐμφάσεως παραινετικός. Τὸ τμήμα τοῦτο καλύπτει τὸ τρίτον σχεδὸν τοῦ ἔργου. Ἐνταῦθα ἐκτίθενται τὰ περὶ τοῦ θανάτου, τῆς διὰ τῆς μετανοίας ἀποκαταστάσεως καὶ τῆς διαγραφῆς τῆς ἁμαρτίας διὰ τῆς ἐξομολογήσεως. Τὰ κεφ. XV καὶ XVI ὀνομάζονται «Ἄ μ φ ι λ ο χ ι α» καὶ εἶναι εἰλημμένα ὑπὸ τοῦ Θεογνώστου ἀπὸ τοῦ εὐφήμου καὶ γνωστοῦ Μητροπολίτου Ἰκονίου Ἄ μ φ ι λ ο χ ί ο υ (341/5-400;). Ἐνταῦθα ἐπιθυμῶ νὰ ἐπισημάνω τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, ὅπερ προσλαμβάνει τὸ κεφ. τοῦτο καὶ διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν θεμάτων, ἀλλὰ κυρίως διὰ τὰ νέα στοιχεῖα, ἅτινα προσκομίζονται περὶ τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς τοῦ ἀξιολόγου Πατρὸς Ἄ μ φ ι λ ο χ ί ο υ Ἰκονίου. Δι' ἐμὲ προσωπικῶς, ἀφιερῶσαντα πλείστας μελέτας εἰς τὴν ἐν λόγῳ προσωπικότητα, τὰ ἐν λόγῳ κεφ. τῶν «Ἄ μ φ ι λ ο χ ί ω ν» εἶναι οὐ μόνον τὰ μάλιστα εὐπρόσδεκτα, ἀλλὰ καὶ ἐπιστημονικῶς ἀξιολογώτατα. Ὅθεν καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸν Joseph A. Munitiz ἀληθῶς βαθεῖα.

5. Μέγιστον ἐνδιαφέρον ἔχει ἰδίᾳ τὸ τέταρτον βιβλίον διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν ἐκτιθεμένων γνώσεων. Δύο κεφ. XVII καὶ XVIII ἀποτελοῦν «εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ζωὴν τῆς εὐσεβείας». Πρὸς τοῦτο παρατίθενται ἀποφθέγματα καὶ ἐκλεκτὰ ἀποσπάσματα πατερικῶν κειμένων ἐποικοδομητικὰ τῆς εὐσεβείας. Ἐν τέλει ὁ Θεογνώστος ἐθεώρησε σκόπιμον νὰ προσθήσῃ σελίδας τινὰς διὰ νὰ συνθέσῃ τὸ XIX κεφ., μάλιστα μὲ παραίνεσιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Τὸ τελευταῖον κεφ. XX εἶναι σύνθεσις ποικίλων κειμένων ἐν εἴδει μωσαϊκοῦ καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν μορφήν ἔρω τ α π ο κ ρ ί σ ε ω ν. Αὐτὰ πραγματεύονται περὶ Θεολογίας, φιλοσοφίας, κοσμολογίας καὶ παρέχονται συστάσεις χριστιανικῆς τελειότητος.

6. Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ ἐκδὸς τὸν «Θησαυρὸν» τὸ ἔργον φέρει ἐκλαϊκευτικὸν χαρακτῆρα. Ἀνήκει ἐπομένως εἰς τὴν «λαϊκὴν» Θεολογίαν. Ὁ συντάξας τὸ ἔργον ἀποκρύπτει ἑαυτόν. Ἀφίνει νὰ ὁμιλοῦν τὰ κείμενα καὶ οἱ συγγραφεῖς, ἐξ ὧν ἀρῆεται τὰ ἀποσπάσματά του. Ὁ τίτλος «Θησαυρὸς» ἀποδεικνύει καὶ τὸν σκοπὸν, εἰς δὲν ἀπέβλεπεν ὁ συντάκτης τοῦ ἔργου. Ὁρθῶς ἐπίσης ὁ ἐκδὸς τὸ ἔργον ἀποφαινεται ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἐποικοδομητικὴ συνεισφορά ἐκλεκτῶν κειμένων πρὸς ἡθικὴν ἐποικοδομὴν μόνον, ἀλλὰ ἐνιαίας κατευθύνσεως ἔργον κατ' ἡγεμονικὴν μορφήν. Ἡ γλῶσσα του εἶναι ἀπλῆ, ἄνευ φιλογικῶν ἀπαιτήσεων. Οἱ μεγάλοι Πατέρες τοῦ Δ' αἰ. ἀναφέρονται ἰδιαίτερος, ἦτοι Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου, Εὐσέβιος Καισαρείας καὶ ἐπὶ πλέον Ἰωάννης ὁ τῆς Κλίμακος καὶ Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης κ.ἄ.

7. Τρία εἶναι τὰ χρῆμα, ἅτινα περιέχουν πληρέστερον τὸ κείμενον. Ταῦτα εἶναι: Μονῆς Ἰβήρων, Ἄγ. Ὅρους, 517, XVI. αἰ., Ἱεροσολύμων Μονῆς Ἄγ. Σάββα, XIV αἰ. ὑπ' ἀριθ. 223 καὶ τοῦ Μουσείου Μπενάκη ἐν Ἀθήναις ὑπ' ἀριθ. 72 τοῦ XIII ἢ XIV αἰ. Καὶ τῶν τριῶν χρῆμων δίδονται φωτοτυπία ὠρισμένων σελίδων. Ὁ σ. ὅμως ἐρευνᾷ μὲ πλήρη παλαιογραφικὴν ἐνημερότητα καὶ πάντα τὰ χρῆμα, τὰ περιέχοντα ἀπλῶς ἀποσπάσματα τῶν ἐν τῷ «Θησαυρῷ» κειμένων. Περιγραφή καὶ Πίνακες κατατοπιστικοὶ ἐκάστου κειμένου καὶ τῶν κωδικῶν ποὺ περιέχουν τὰ κείμενα, δίδονται παρὰ τοῦ σ. μετ' ἀξιοθαυμάστου ἐπιμελείας. — Ἰδιαίτερος ἐξάρσεως εἶναι τὸ κεφ. III τῆς Εἰσαγωγῆς (σ. XXVI-XXIX), τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ χρονολογικὰ προβλήματα, ἅτινα ὁ σ. μετ' ἀκριβείας ἀναλύει καὶ προβάλλει. Ὁ σ. ἐμφανίζεται γνώστης τῶν διαφόρων χρονολογικῶν ὑπολογισμῶν τῶν

Βυζαντινῶν συγγραφέων, ὡς καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας, τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν ἱστορουμένων ἐν ταῖς Ἀγ. Γραφαῖς. Εἶναι πολὺ ἀξιόλογοι αἱ χρονολογικαὶ ἐρμηνεῖαι καὶ διαπιστώσεις τοῦ συγγραφέως καὶ ἐκδότου τοῦ ἔργου. — Ἐκ τῶν χρονολογικῶν ἐρωτημάτων ἐπισημαίνω τὰ ὅσα ἀναφέρει ὁ σ. ἐν σ. XXVIII-XXIX τῆς Εἰσαγωγῆς του. Ἐν τῷ «Θησαυρῷ» παρελαύνουν ὀνόματα πολλῶν αὐτοκρατόρων (Μ. Κων/τίνου, τῆς μητρὸς του καὶ τῶν τέκνων του, Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου, Ζήνωνος, Ἀναστασίου Α', Ἰουστινιανοῦ Α', τῶν ἐν τῇ Ζ' Οἰκουμ. Συνόδῳ παρευρεθέντων, τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, τοῦ Ἰωάννου Τιμιμικῆ, τοῦ Ἰσαὰκ Κομνηνοῦ καὶ τοῦ Ἀλεξίου Δούκα, τοῦ ἐπίκλην «Μούρτζουφλος»). Ἐπίσης ὀνόματα πολλῶν ἁγίων μνημονεύονται. Ὡς πρόσφατον δὲ γεγονός ἀναφέρεται ἡ Ἄλωσις τῆς Κων/πόλεως. Εἰς ἄλλο σημεῖον μνημονεύεται μὴ ὀνομαζομένη χώρα, ἣτις κατελήφθη «παρὰ τῶν ξένων» καὶ ἣτις προηγουμένως ἦτο χριστιανικὴ. Ποία ἡ χώρα καὶ ποῖοι οἱ ἀλώσαντες ταύτην; Ἦσαν οἱ Ἀραβες, οἱ Τοῦρκοι ἢ οἱ Λατῖνοι; Δυστυχῶς δὲν μᾶς γνωστοποιεῖ ὁ συντάκτης τοῦ «Θησαυροῦ».

8. Ἀλλ' ἔνθα καθίσταται ἐμφανῆς ἡ εὐρυμάθεια τοῦ σ. εἶναι τὸ κεφ. IV τῆς Εἰσαγωγῆς του (σελ. XXIX-XLIV). Ἐν τῷ κεφ. τούτῳ διερευνᾶται ἐπιμελῶς τὸ πρόβλημα, κατὰ πόσον ὁ Θεόγνωστος, εἰς τὸν ὅποιον ὁ «Θησαυρὸς» ἀποδίδει τὸ κείμενον του εἶναι πραγματικὸν πρόσωπον καὶ ἐὰν τὸ ἐκ τῶν χειρῶν του προελθὸν σύντομον ἔργον διηρῦνθη ὑπὸ μεταγενεστέρων προσθηκῶν ἢ ἀκόμη καὶ ὑπέστη μεταβολὰς καὶ ποίας. Ὁ ἐκδὸς τὸ ἔργον μὲ ἀξιοθαύμαστον ὑπομονὴν συνέλεξεν ἐκ τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς Γραμματείας τὰ περὶ τῶν φερόντων τὸ ὄνομα Θεόγνωστος. Προηγουμένως διελευκάνθη τὸ πρόβλημα μήπως τὸ περὶ «Θεογνωσίου» ὁμιλοῦν ἔργον φέροι φερωνύμως καὶ τὸν τίτλον «Θεόγνωστος». Ὁ σ. ἐν ὑπομνηῇ ἀνερευνᾷ τὰ πρόσωπα, ἅτινα ἔφερον ὡς τίτλον τὸ ὄνομα τοῦτο. Ἐν χωρίῳ ὅμως τοῦ «Θησαυροῦ» (XVII, 617-627 ἐν σελ. 184) ἀνακαλύπτεται ὑπὸ τοῦ ἐκδότου, ὡς μεταγραφῆ μικροῦ κεφ. ἐξ ἔργου ἀποδιδόμενον εἰς συγγραφέα ὀνόματι Θεόγνωστον, ἱερομόναχον καὶ συγγραφέα τῶν «Νηπτικῶν Κεφαλαίων». Τοῦτο ἀπεκάλυψε πρῶτος ὁ γνωστὸς μέγας Ἀγιορείτης συγγραφεὺς Νικόδημος ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς «Φιλοκαλίας» τὸ 1782. Ἀλλ' ὁ Νικόδημος διερωτᾶται μήπως πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ Ἀλεξανδρινοῦ συγγραφέως τοῦ Γ' ἢ Δ' αἰ., οὗτινος ὑπάρχουν ἐκδεδομένα νῦν τέσσαρα ἀποσπάσματα. — Ὁ Munitiz ἠτιολογημένως ἀποκρούει τὸν Ἀλεξανδρινόν, ὡς συντάκτην τοῦ «Θησαυροῦ», ἀφοῦ ὁ Θεόγνωστος ὁ ἱερομόναχος ἀναφέρει τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν καὶ τὸν Μάξιμον τὸν Ὁμολογητήν!

9. Περαιτέρω ὁ σ. ἀνερευνᾷ, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τίτλου τοῦ «ἱερομόναχου», πάσα τὰς ἱστορικὰς πληροφορίας, μὲ γνώσιν τῆς νεωτέρας σχετικῆς βιβλιογραφίας διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ τοῦ Θεογνωστοῦ τοῦ ἱερομόναχου, τοῦ καὶ ἱατροῦ, ὅστις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ Γρηγορίου Β' τοῦ Κυπρίου (Πατριάρχου Κ/πόλεως 1285-1289) καὶ μάλιστα ὀνομαζόμενος «Θεόγνωστος Ἰωάννης». (Ταῦτα βεβαίῳ ὁ Σωφρ. Ἐύστρατιᾶδης, Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου Ἐπιστολαὶ καὶ μῦθοι, Ἀλεξάνδρεια 1910, Πρόλογος, σ. 11. Ἐπιστολαὶ 12, 13, 15, 79, 83, 107, 114, 177). Σημειωτέον ὅτι μία ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου πρὸς τὸν φίλον του ἐπίσκοπον τῆς Πριένης, ὁμιλεῖ περὶ προσωπικότητος μὴ κατονομαζομένης, ἣτις πρότινον ἐτῶν ὑπῆρξε «δεσπότης», ἦτοι «ἡγούμενος» καὶ ὅστις νῦν εἶναι «ἱεραρῆς» καὶ μικρὸν μετὰ τὸ νῦν «ἀρχιεραρῆς». Οὗτος ἀποστέλλει εἰς τὸν Γρηγόριον ἀγὰ χήνας διὰ τὴν ἀσθένειάν του λίαν ὀφέλμα, συμφώνως πρὸς τὰ ἱατρικὰ κείμενα. Ὁ Γρηγόριος ἔπασχεν ἐκ τῆς χολῆς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Θεόγνωστος οὗτος, παρὰ τὰς ἀμφιβολίας τοῦ Εὐστρατιάδου, ἔζη ἐν Βυζαντίῳ ἐπὶ τῶν πρώτων Παλαιολόγων, ὑπῆρξε δὲ μοναχὸς καὶ «δεσπότης» (=ἡγούμενος) κατὰ τὴν περίοδον τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων κατοχῆς τοῦ Βυζαντίου. Ἐὰν τοῦτο θεωρηθῇ βέβαιον, τότε ὁ Θεόγνωστος πρέπει νὰ ἐγεννήθη περὶ

τὸ 1220. Τὸ δὲ ἔργον «Θησαυροῦς» λίαν πιθανῶς ἤρξατο συντάσσειν εἰς νεαρὰν ἡλικίαν, ὅτε ἦτο μοναχὸς καὶ πρὶν ἢ ἐξελιχθῆ εἰς λατρικὴν προσωπικότητα. Ὁ ἐκδότης τὸ ἔργον δὲν ἀποφαίνεται μὲν μετὰ βεβαιότητος, ἀφοῦ πάντα τὰ ἱστορικὰ τεκμήρια δὲν ἐπιβεβαιοῦν τὴν ἀλήθειαν τῆς ἀνωτέρω γνώμης, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀποκλείουν αὐτήν. Ὅθεν καὶ ὁ Munitiz ἐκφράζεται ἐν τέλει ὑπὲρ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ Θεογνώστου τοῦ ἱερομονάχου, τοῦ ὕστερον καὶ λατροῦ, ὡς συντάκτου τοῦ «Θησαυροῦ».

10. Προσωπικῶς ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον μοι προεκάλεσε τὸ κεφ. 2 (σελ. XLIX-LXXXVI), τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ Ἀμφιλοχίου. Ἀφοῦ παραθέτει τὴν σχετικὴν περὶ Ἀμφιλοχίου βιβλιογραφίαν, προβαίνει εἰς τὴν ἔρευναν κατὰ πόσον ἦ ἐν τῷ κεφ. XVI τοῦ Θεογνώστου περιλαμβανομένη ὀμίλια ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀμφιλοχίου ἀνήκει πράγματι εἰς αὐτόν, ἐφ' ὅσον μάλιστα τὸ ὄνομα τοῦ Ἀμφιλ. παραδίδεται διὰ πλειόνων χειρογράφων, ὡς συντάκτου τῆς ὀμιλίας αὐτῆς. Ὁ σ. ἐξετάζει τρεῖς παραδόσεις τῶν χρῶν. Πρώτην, τὴν καὶ ἀρχαιότεραν, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Ἀμφιλ., ὡς καὶ τὴν παλαιὰν ἔκδοσιν ἔργων τοῦ Ἀμφιλ. ὑπὸ τοῦ F. Combefis, Amphiloehii, Methodii, et Andreae Opera, Paris 1644. Μετὰ 40 ἔτη ἐξέδωκεν ὁ Ἱησοῦτης Pierre Poussinus, Thesaurus asceticus, Toulouse 1683 δὺο παραινεντικά κείμενα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀμφιλ. Δευτέραν παράδοσιν τῶν κειμένων χαρακτηρίζει ὁ σ. τὰ μερικῶς ἐκδεδομένα κείμενα αὐτὰ ὑπὸ τοῦ Combefis. Τρίτην δὲ τὴν τελευταίαν πλήρη χειρόγραφον παράδοσιν, τὴν ὁποῖαν νῦν ἐκδίδει περιλαμβανομένων ἐν πληρότητι τῶν δύο κειμένων ἐν τῷ Θεογνώστῳ. Ἡ πρώτη χροσ παράδοσις ἀνάγεται εἰς τὸν XI. αἰ. (Poussinus), ἡ δευτέρα εἰς τὸν XIV. αἰ. (Combefid) καὶ ἡ τρίτη εἰς τὸν XIII αἰ. (Θησαυρός).

11. Ὁ Munitiz μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας προβαίνει εἰς παλαιογραφικὴν ἀναδίφησιν ἐκάστης τῶν τριῶν περιόδων τῆς χροσ παραδόσεως, ἀναλύων καὶ περιγράφων ἕκαστον χροσ. Περαιτέρω ἐξετάζει τὰ προβλήματα τῆς ἀποδόσεως τῶν ὀμιλιῶν εἰς τὸν Ἀμφιλ. ἢ μὴ (σ. LXVIII), τὰς ὑπὸ τοῦ Θεογνώστου προσθήκας (σ. LXX), τὰς ἀφηγήσεις τοῦ Ἀμφιλ. (σ. LXXVI), τὰς ὑποθέσεις ἐπεξεργασίας τῶν ὀμιλιῶν τοῦ Ἀμφιλ. (σ. LXXX), τὴν ταυτότητα τοῦ Ἀμφιλ. συγγραφῆως τῶν «ἐπτὰ ὀμιλιῶν» (σ. LXXXII) καὶ τέλος τὴν σημασίαν καὶ τὸν ρόλον τῶν δύο κεφαλαίων τοῦ Θεογνώστου, τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Ἀμφιλόχιον Ἰκονίου.

12. Ἐν τῷ τρίτῳ (3) κεφαλαίῳ (σ. LXXXVII-CXXIII) ἐξετάζονται I. τὰ κεφάλαια τοῦ Θεογνώστου τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Θεόγνωστον, II. ἕτερα σημεῖα τοῦ Θεογνώστου (σ. XCIII), III. τὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα (σ. C-CV), IV. τὸ γεωγραφικὸν πλαίσιον (σ. CVI), τὴν διδασκαλίαν τοῦ Θεογνώστου (σ. CIX-CXX) καὶ τέλος τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ Θεογνώστου (σ. CXXI-CXXIII). Ὁ συγγραφεὺς Munitiz ἀποφαίνεται ἐν τῇ ἀξιολογήσει τοῦ Θεογνώστου τὰ ἐξῆς. Τὸ ἐνδιαφέρον σήμερον περὶ τοῦ Θεογνώστου προέρχεται ἐκ τῆς πρωτοτυπίας του ἔναντι τοῦ πλήθους τῶν ἄλλων Ἀνθολογιῶν, τῶν ἀπευθυνόμενων εἰς Θεολόγους. Τούναντιον ὁ Θεογνώστος εἶναι ἔργον τῆς μυσείας καὶ προκλήσεως ἐνδιαφέροντος ὑπὸ τοῦ μεγάλου πλήθους. Μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἔλωμεν ἀπ' εὐθείας πρὸς γνῶσιν τῶν διαφερόντων τῶν λαϊκῶν μαζῶν καὶ ἐκ τῶν παρεμβαλλομένων μυθικῶν καὶ λαϊκῶν στοιχείων. Ἐπομένως ἡ ἀξία τοῦ Θεογνώστου ἔγκειται εἰς τὸν κατὰ τὴν ἡλικίαν σκοπὸν, εἰς ὃν ἀποβλέπει. Τὸ ἔργον βοηθεῖ ἡμᾶς νὰ γνωρίσωμεν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ λαοῦ ἐν Βυζαντίῳ διὰ τὰ θεολογικὰ θέματα. Τὸ περιεχόμενον τοῦ Θεογνώστου θὰ ἡδύνατο νὰ χαρακτηρισθῆ «διδασκαλίαι πρὸς βιωτικὸς ἢ πρὸς τοὺς θείλους καλὸν βίον ζῆν». Καὶ ὁ σ. κατακλείει τὴν Εἰσαγωγήν του ὡς ἐξῆς: «Ἐφ' ὅσον τὰ βιβλία τῆς ἐμπνεύσεως τοῦ Θεογνώστου θὰ παραμείνουν ἀγνωστα, θὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ συγγράψῃ τις τὴν ἱστορίαν τῆς Θεολογίας ἢ τῆς λαϊκῆς

σκέψεως ἐντὸς τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας! Δύναται τις νὰ ἀμφιβάλλῃ ὡς πρὸς τὴν γνώμην ταύτην τοῦ συγγραφέως.

13. Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ Θεσαυροῦ περιλαμβάνει τὸ ἑλληνικὸν κείμενον, ἐν ᾧ ἐμφανῆς εἶναι ἡ φιλολογικο-κριτικὴ ἱκανότης καὶ ἡ βιβλιογραφικὴ ἐνημερότης τοῦ συγγραφέως-ἐκδότου. Τὸ ἔργον περατοῦται μὲ Πίνακας, α) τῶν χωρίων τῶν Ἀγ. Γραφῶν, β) ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ τῶν ἔργων των, γ) ὀνομάτων, δ) πραγμάτων καὶ λέξεων. Τέλος ὑπάρχει ὁ Πίναξ τῶν Περιεχομένων ἀνά κεφάλαια καὶ λεπτομερέστερος κατὰ θέματα.

14. Ἡ ἐκτενὴς βιβλιοκρισία μου ὀφείλεται εἰς τὴν ἀρίστην ἐντύπωσιν, ἣν ἀπέκμισα ἐκ τοῦ ἔργου καὶ τῆς πράγματι ἀξιοθαυμάστου διεργασίας τῆς ὕλης καὶ πάντων τῶν ἐξ αὐτῆς ἐμφανιζομένων προβλημάτων. Μέθοδος ἀρίστη, εὐρυμάθεια καὶ εὐχερὴς διακίνησης τοῦ Munitiz εἰς ἀναζήτησιν καὶ ἀνεύρεσιν τῶν ἀναγκαίων στοιχείων κατοχυρώσεως ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς θέσεως. Πλήρης παλαιογραφικὴ ἔρευνα καὶ ἀποδεικτικὴ κατοχύρωσις τῶν πορισμάτων. Βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωσις ἀξίεπαινος. Κριτικὴ ἱκανότης εἰς ὀρθὴν τοποθέτησιν τῶν συμπερασμάτων καὶ πειστικὴν λύσιν τῶν προβλημάτων. Ὁ συγγραφεὺς διήνοιξεν ἤδη τὴν ὁδὸν τῆς περαιτέρω ἐπιστημονικῆς του σταδιοδρομίας. Ἡ ἐπιστήμη τῆς Πατρολογίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας γενικώτερον ἀπέκτησε διὰ τοῦ «Θεσαυροῦ» τοῦ Θεογνώστου πολλαπλῆς ὠφελιμότητος κείμενον. Τὸ δὲ apparatus criticus ἔστω πρότυπον ἐκδοτικῆς διεργασίας πατερικῶν κειμένων ὑπὸ τῶν νεωτέρων σπουδαστῶν τῆς Θεολογίας.

Τοῦ ἀειμνήστου Πατρὸς Marcel Richard, τοῦ ἀλησμονήτου φίλου καὶ διακεκριμένου ἐρευνητοῦ τοῦ θησαυροῦ τῶν ἔργων τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ ἀνακαλύψαντος τὸ χφον τοῦ «Θεσαυροῦ» τῆς Μονῆς Ἰβήρων τοῦ Ἀγ. Ὁρους καὶ παρακινήσαντος τὸν συγγραφέα τοῦ ὑπὸ κρίσιν ἔργου Munitiz εἰς τὴν ἔκδοσιν, ἔστω αἰωνία ἡ μνήμη!

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Χρυσόστομου Θεμέλη, Μητροπολίτου Μεσσηνίας: Ὁ Εὐβοεὺς Ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Ζηγαβηνὸς (1835-1910), Ἀθῆναι 1981, σελ. 110.

Συνεχίζων τὴν ἐνασχόλησίν του μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος Εὐβοίας (ὄρα πίνακα 25 ἄχρι νῦν ἐργασιῶν του ἀπ' αὐτῆς ἐν σσ. 107-110 τοῦ παρόντος ἔργου), ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Μεσσηνίας κ. Χρυσόστομος Θεμέλης, ἐκ τῶν λογιωτέρων ἱεραρχῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, προσέθηκε αὐτοῖς ἐπ' ἐσχάτοις λαμπρῶν μονογραφίαν περὶ τοῦ Εὐβοεὺς Ἀρχιμανδρίτου Γρηγορίου Ζηγαβηνοῦ (1835-1910), «μίαν ἐκ τῶν σχεδὸν συγχρόνων Ἐκκλησιαστικῶν ἀξιολόγων προσωπικοτήτων, ἡ σπουδαιότης τοῦ ὁποίου ἀνάγεται ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν λαμπρότητα τοῦ βίου αὐτοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸ ἀξιοπρόσεκτον θεολογικὸν συγγραφικὸν ἔργον. Ἐργασθεὶς πιστῶς, φιλοτιμῶς καὶ φιλοπόνως πρὸς δόξαν καὶ τιμὴν τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι, Μ. Ἀσίᾳ καὶ Γαλλίᾳ, κατέστη περίβλεπτος καὶ ἀξιοσέβαστος κληρικὸς ἀνά σύμπασαν τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, τιμήσας οὐ μόνον τὴν γενέτειραν αὐτοῦ Εὐβοίαν, ἀλλὰ καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος γενικώτερον» (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 5).

Πράγματι ἐν ταῖς ἐπομέναις σελίσιν ὁ Σεβ., πραγματευόμενος διεξοδικῶς περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων του, ἄτινα ἀναλύει διὰ μακρῶν, καταδεικνύει πλήρως τὴν ἀλήθειαν τοῦ παρατεθέντος χαρακτηρισμοῦ. Διὰ τῆς ἀρτίως συγκεροτημένης ἐργασίας του ὁ Σεβ. ἀρῦόμενος τὰς πληροφορίας του ἐξ ἀρίστων πηγῶν καὶ ἐξ αὐτοψίας γνωρίζων τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ ἀειμνήστου ἀρχιμανδρίτου, ἀποδίδει εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν γραμμα-

τεῖαν τῶ ὄντι σπουδαίαν μορφήν προσεγγέκουσαν ἐργασίας θεολογικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ περιεχομένου πρωτοτύπου καὶ ἐμπεριστατωμένας διακρινομένας διὰ τε τὸ ὀρθόδοξον φρόνημα καὶ τὴν πρὸς τὴν Μητέρα Ἐκκλησίαν βαθυτάτην ἀγάπην. Παρατίθημι τοὺς τίτλους τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν ἐν συνεχείᾳ ἐκ τῆς μονογραφίας τοῦ Σεβ. κ. Χρυσοστόμου:

1. Φιρμιλιανὸς καὶ ἡ ἐπιστολὴ αὐτοῦ πρὸς τὸν ἅγιον Κυπριανὸν ἐκ τοῦ λατινικοῦ μεταφρασεῖσα, ἐν «Ἐυαγγελικῶ Κήρυκι», ἔτος Στ', ἐν Ἀθήναις τῇ 1ῃ Σεπτ. 1862, ἀριθ. 385-406 (ὄτε ὁ Γ.Ζ. ἦτο εἰσέτι φοιτητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης).

2. Τοῦ ἐν Ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Κυπριανοῦ Ἐπισκόπου Καρχηδόνος Λόγος περὶ τοῦ ἀγαθοῦ τῆς ὑπομονῆς μεταφρασεὶς ἐκ τοῦ λατινικοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., ἔτος Ζ', τῇ 1ῃ Ἰουνίου 1863, ἀριθ. 6, σσ. 241-261.

3. Λόγος ἐπικήδειος εἰς τὸν Μητροπολίτην Χαλκηδόνος Γεράσιμον ἐκφωνηθεὶς τῇ 25ῃ Φεβρουαρίου 1875, ἐν Χάλκῃ. Ἐδημοσιεύθη τῷ 1886.

4. Λόγος ἐπιμνημόσυτος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ ἐν Χάλκῃ Ναῶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τελουμένου τεσσαρακοθημέρου μνημοσύνου Ἡλίας Τανταλίδου τῇ 12ῃ Σεπτεμβρίου 1876. Ἐδημοσιεύθη τῷ 1886.

5. Ἐπικήδειος λόγος εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Ἰωακείμ Β'. Ἐδημοσιεύθη τῇ 12/24 Αὐγούστου 1878 ἐν τῇ «Σαββαταϊᾷ Ἐπιθεωρήσει πολιτικῇ καὶ φιλολογικῇ», σσ. 565-570.

6. Ἐπιτάφιος λόγος εἰς τὸν Μητροπολίτην Ἡρακλείας Ἰωαννίκιον τὸν ἀπὸ Νικαίας.

7. Τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Ἐγκόλπιον Προσευχητῆριον, ἐν Μασσαλίᾳ 1888.

8. Ὁ Ἐξηγητῆς τῶν Ἀγίων Γραφῶν. Περιδικὸν ἐκκλησιαστικὸν ἐκδιδόμενον κατὰ δεκαπενθήμερον ἐν Μασσαλίᾳ ἀπὸ 15ῃς Ἰουλίου 1889 μέχρι 30ῃς Δεκεμβρίου 1894. Κατὰ τὰ ἔτη 1895-1896 ἐξεδίδετο «ἅπαξ τοῦ μηνός».

9. Ἱστορία Ἐκκλησιαστικῆ, τόμος α', ἐν Μασσαλίᾳ 1894.

10. Ἱστορία Ἐκκλησιαστικῆ, τόμος β', ἐν Μασσαλίᾳ 1869. Πραγματεύεται περὶ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας.

11. Ἀπάντησις εἰς τὴν Ἐγκύκλιον Ἐπιστολὴν Λέοντος ΙΓ' Πάπα Ρώμης Περὶ Ἐνώσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Δυτικῆς, ἐν Μασσαλίᾳ 1894-1896.

12. Λόγος περὶ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς Δύσεως, ἐν Μασσαλίᾳ 1894-1896.

13. Κρίσις ἐπὶ τοῦ φυλλαδίου «Ἐπιστολαὶ ἢ Σκέψεις περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν», ἐν Μασσαλίᾳ 1902.

14. Θέσις καὶ στάσις τῶν ὀκτῶ Σεβ. Συνοδικῶν Μητροπολιτῶν ἀπέναντι τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» ΚΠόλεως, ἔτος ΚΕ', ἀριθ. 9,5 Μαρτίου 1905, σσ. 98-105.

15. Ὁφειλομένη ἀπάντησις, ἔνθ' ἄνωτ., ἔτος ΚΕ', ἀριθ., 15,15 Ἀπριλίου 1905, σσ. 178-188. Μελέτη κανονικοῦ δικαίου.

16. Αἱ δύο Ἀγάπαι, ἐν Ἡμερολόγιῳ τοῦ ἔτους 1907 τῶν Ἐθνικῶν φιλανθρωπικῶν καταστημάτων, σσ. 337-346.

17. Περὶ τῶν ἐν τῇ διασπορᾷ Ὀρθοδόξων παροικιῶν καὶ Ἐκκλησιῶν, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» ΚΠόλεως, ἔτος ΚΕ', ἀριθ. 4,27 Ἰανουαρίου 1907, σσ. 41-46 καὶ 86-92

Ἡ καταχώρισις καὶ μόνον τῶν τίτλων τῶν ἐργασιῶν τοῦ αὐδιμίμου λογιῶ Ἀρχιμανδρίτου Γρηγορίου Ζιγαβηνοῦ, ἄς ὁ Σεβ. Μεσσηνίας συνήγαγε ἐπὶ τῶ αὐτῷ ἀξιολογήσας δεόντως, κατόπιν μακροχρονίων ἐρευνῶν καὶ ἐπισταμένων μελετῶν, προσδιορίζουν τὸ εὖρος τῶν ἐνδιαφερόντων του καὶ παρέχει ἰδέαν τῶν συγγραφικῶν δυνατοτήτων του. Ἀναγινώσκων τις τὴν ἐργασίαν τοῦ Σεβ. κ. Χρυσοστόμου ἰδοῦσαν τὸ πρῶτον τὸ φῶς διὰ τῆς «Ἐκκλησίας» προσεπικυροῖ τὴν ἐπιγραμματικὴν κρίσιν του:

«Ὁ Γρηγόριος Ζιγαβηνὸς δὲν διέπρεψε μόνον ὡς ἱεροπρεπῆς, ταπεινόφρων καὶ αὐστηρὸς εἰς τὸν βίον αὐτοῦ κληρικὸς, συνδυάζων τὸ ἐκκλησιαστικὸν αὐτοῦ ὕψηλόν λειτούργημα μετὰ τῆς ἀγαθοεργίας καὶ τῆς φιλανθρωπίας, ἀλλὰ ἀνεδείχθη καὶ ἀξιόλογος συγγραφεὺς θεολογικῶν ἔργων σχετιζομένων μεθ' ὄλων τῶν ἐπὶ μέρους κλάδων τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ὀρθρὸς σκαπανεύς» (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 17).

Διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπεξεργασμένης μονογραφίας του, ὁ Σεβ. Μεσσηνίας ἀποδίδει δικαιοσύνην ἀποκαθιστῶν μιαν ἐξαιρετὴν μορφήν καὶ ἓνα ἄξιον ἐργάτην τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων παρουσιάζοντα πολὺ εὐρύτερον τοῦ τοπικοῦ (εὐοῦκοῦ) διαφέρον.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1980, Ἐπιμελεία Γ. Ε. Μυλωνᾶ, Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας, Ἀθῆναι 1981, σ. 52, εἰκόνας περιλαμβανόμεναι εἰς 58 σελ. χάρτου πολυτελείας.

1. «Ὅσοι παρηκολούθησαμεν τὴν μετ' ἐπιστάσις καὶ γλαφυρότητος γενομένην Ἐκθεσιν τοῦ ἔργου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1980 ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως αὐτῆς, Καθηγητοῦ καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Γ. Ε. Μυλωνᾶ, ἐθαυμάσαμεν τὰ ἐπιτεύγματα τῶν γενομένων ἀνασκαφῶν ὑπὸ τῶν ἑκασταχοῦ κ. κ. Ἐφῶρων, Καθηγητῶν καὶ τῶν λοιπῶν συνεργατῶν των εἰς τοὺς διαφόρους ἀρχαιολογικοὺς χώρους τῆς πλουσίας εἰς ἀρχαῖα Μνημεῖα Ἑλλάδος. Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς ἐξέθεσε κατὰ τὴν ἀκόλουθον σειρὰν τὸ ἐπιτελεσθὲν ἀνασκαφικὸν ἔργον ὑφ' ἐνὸς ἐκάστου ἐπιστήμονος ἀρχαιολόγου, ἐξάρας δόντως τὰ ἐπιτεύγματα τῶν ἀνασκαφῶν κεχωρισμένως κατὰ τόπους. Σημειωτέον ὅτι ἀποφάσει τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας «ὁ χαρακτήρ τῶν ἐν τῷ Ἔργῳ δημοσιευομένων εὐρημάτων ἀνασκαφῶν εἶναι προσωρινός, τοῦ οἰκείου ἀνασκαφῆς ἐπιφυλασσομένου παντὸς δικαιώματος ἐπὶ τῆς περαιτέρω μελέτης καὶ ὀριστικῆς δημοσιεύσεως τῶν εὐρημάτων του».

2. Τὰ μέρη, εἰς τὰ ὁποῖα ἐγένοντο αἱ ἀνασκαφαὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος 1980, εἶναι τὰ ἑξῆς: Μαράνεια, Μεσημβρία, Ἀρχαία Ἀμφίπολις, Χριστιανικὴ Ἀμφίπολις, Κασσώπη, Ἐφύρα, Μύτικας, Φθιώτιδες Θῆβαι, Τανάγρα, Ἐλευσίς, Τράχωνες Ἀττικῆς, Ραμνοῦς, Ἐρέτρια, Ἐπίδαυρος, Ἱερὸν καὶ Μαντεῖον Ἀφροδίτης Ἐβρουκίνης, Καλλιθέα Πατρῶν, Ἥλις, Μάζι Ἡλείας, Πυλία, Μάνη, Νάξος, Πάρος, Σίφνος, Θήρα, Κάτω Ζάκρος, Βασιλικὴ Ἱεραπέτρας, Ἱερὸν κορυφῆς Γιούχτα, Ἀρχάνες, Καστέλλι Χανίων.

3. Ἐν τέλει τοῦ τεύχους τῆς Ἐκθέσεως ἐκτίθεται συνοπτικῶς τὸ ἔργον τῆς Ἐταιρείας καὶ εἰς ἄλλους τομεῖς πλὴν τοῦ ἀνασκαφικοῦ. Οὕτω γνωστοποιοῦνται τὰ περιοδικὰ δημοσιεύματα ἀπὸ τοῦ 1977 καὶ ἐπίσης τὰ ἐπιτελεσθέντα ἐν τῷ χώρῳ τῆς Βιβλιοθήκης, τῆς τόσοσ πλουσίας καὶ, δύναμαι νὰ εἴπω, μοναδικῆς εἰς τὸ εἶδός της, πραγματοποιηθέντα δημοσιεύματα.

4. Τὸ ἔργον καθόλου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας προσδίδει τιμὴν καὶ εἰς τοὺς ἐν τῇ Ἐταιρείᾳ καὶ διὰ τὴν Ἐταιρείαν ἐργαζομένους καὶ προβάλλει τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ διεθνὲς κοινόν. Ἡ Ἑλλάς συνεχῶς διὰ τῶν ἀνασκαφῶν πλουτίζει τὴν ἀνθρωπότητα μετ' ἔργα ἀποδεικνύοντα τὸ Μεγαλεῖον τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἀνεκτίμητον συμβολὴν τούτου εἰς τὴν πνευματικὴν, καλλιτεχνικὴν καὶ πολιτιστικὴν καθόλου διάπλασιν τῆς ἀνθρωπότητος.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Ἰστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῆς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωματῶν. Τόμος τέταρτος. Τεῦχος δεῦτερον: «γ α ρ δ α λ ὶ ω ν ω - γ ε ρ ο δ ᾶ σ κ α λ ο ς». Ἐν Ἀθήναις 1980, σελ. λα' + 241-370.

1. Ἔργον μνημιῶδες καὶ πολύμοχθον. Μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδος του. Ἀξιοθαύμαστον εἰς περιεχόμενον. Μεστὸν εἰς συγκέντρωσιν λαογραφικοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου. Πολύσημον εἰς τὴν ἐρμηνείαν ἐκάστου λήμματος. Ἀρίστη μέθοδος ταξινομήσεως τῆς ὕλης. Ἡ ἐτυμολογικὴ ἐρμηνεία ἐκάστου λήμματος, ἢ χρῆσις εἰς τοὺς διαφόρους τόπους μετὰ διάφορον ἐνίοτε ἔννοϊαν καὶ σημασίαν, ἢ παράλληλος καταγραφή τῶν συνωνύμων καὶ ἡ ἀναφορά ἔστιν ὅτε καὶ ὅπου εἶναι δυνατὴ εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν προέλευσιν τῆς λέξεως. Ἡτιολογημένη τροποποίησις τοῦ ὀρθογραφικοῦ συστήματος. Ἡ χρῆσις βραχυγραφῶν γραμματικῶν καὶ λεξικογραφικῶν ὄρων. Ὁρθὴ ἀντιμετώπισις τῆς προφορᾶς φθογγικῶν τινῶν συμπλεγμάτων. Βιβλιογραφικὴ ἐνημερότης ἀρίστη. Χρηστικὴ παράθεσις πινάκων βραχυγραφῶν τοπωνυμιῶν. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ προσόντα τῆς θαυμαστῆς ἐκδόσεως, τῆς μοναδικῆς εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν τῆς Λεξικογραφίας.

2. Ἐκ τῶν λεχθέντων γίνεται ἀντιληπτὸν ὅτι εἶναι πλήρως δικαιολογημένη ἡ βραδύτης τῆς ἐκτύπώσεως ἐκάστου τεύχους, ἀφοῦ διὰ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ὕλικου τῶν λημμάτων εἶναι ἀναγκαῖα ἡ μετὰ βᾶσιν ἐπὶ τόπου καὶ εἰς κάθε γωνίαν τῆς ἑλληνικῆς γῆς ἐντός, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος πολλάκις, διὰ τὴν συγκέντρωσιν συναφοῦς ὕλικου εἰς μέρη ὅπου ἀποδημήσαντες ἑλληνικῆς καταγωγῆς καὶ προελεύσεως κάτοικοι, ἀφελληνισθέντες ἢ μὴ, διατηροῦν ὅμως ἐνδιαφερούσας λεκτικὰς διαμορφώσεις, πολὺ σπουδαίας δι' ἡμᾶς σήμερον καὶ διὰ τὴν γνῶσιν τῆς ἱστορικῆς γλωσσικῆς μας ἐξελιξέως καὶ τῶν ἀλλοτριῶν ἐπιδράσεών της· εἶναι λέγω ἡλίου φαεινότερον τὸ ἀναπόφευκτον ἀποτέλεσμα τῆς μακρᾶς-μακροτάτης συγκεντρώσεως τοῦ λεξικογραφικοῦ ὕλικου διὰ τὴν κατὰ τεύχη ἐκτύπωσιν καὶ ἀπόδοσιν εἰς τὴν δημοσιότητα ὠρισμένου ἀριθμοῦ λημμάτων, ὡς ἄλλωστε ἐμφανίζεται καὶ ἐκ τοῦ ἀνά χεῖρας τετάρτου τεύχους τοῦ συνεχιζομένου τετάρτου τόμου.

3. Ὁ γράφων τὰς γραμμὰς ταύτας θεωρεῖ ἐπιβεβλημένον καθήκον νὰ ἀπονείμῃ τὸν δίκαιον ἔπαινον εἰς πάντας τοὺς ἐργαζομένους καὶ ἐργασθέντας ἐν τῷ Κέντρῳ Συντάξεως τοῦ Ἰστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὸν δεκαετίας ὄλας ἐκδαπανήσαντα διευθυντὴν καὶ ἀρχισυντάκτην κ. Δι κ α ῖ ο ν Β. Β α γ ι α κ ᾶ κ ο ν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἅπαντα τὰ ἐξ ἀρχῆς χρηματίσαντα μέλη τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς, διὰ τὴν ἐσποτείαν καὶ καθοδήγησιν τοῦ βλοῦ ἔργου τῶν ἐργασθέντων ἐν τῷ Κέντρῳ.

4. Δεχθῆτω ἐν τέλει καὶ τοῦτο. Τὸ περὶ οὗ πρόκειται Λεξικόν, εἶναι παντὶ που φανερόν, ὅτι ἐκ τῆς φύσεώς του εἶναι μακρᾶς πνοῆς ἔργον, καὶ, ὡς ὑπομονὴν καὶ ἐπιμονὴν ἐπιδεικνύουσιν οἱ διὰ τὴν ἐν τῷ Ἀρχεῖφ τοῦ Κέντρου συγκέντρωσιν τοῦ πολυσήμου λημματογραφικοῦ ὕλικου ἐργαζόμενοι φιλοτίμως ἐπιστήμονες, τὴν αὐτὴν ὀφείλουσιν καὶ οἱ ἀνυπομονοῦντες ἐκ τοῦ πλήθους ἐνδιαφερόμενοι, μεψιμοιροῦντες καὶ πολλάκις ἐπικριτικῶς, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντιληφθοῦν τὸ πλῆθος τῶν δυσχερειῶν τῆς ἐκδόσεως καὶ δημοσιεύσεως ἐνὸς τοιούτου Λεξικοῦ, τοῦ ἐξ ἀρχῆς οὕτω προγραμματισθέντος ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας. Ἡ ἐπιτάχυνσις τῆς δημοσιεύσεως συνεχιῶν τῶν τευχῶν εἶναι μεγίστη ἐπιθυμία καὶ τῆς Ἀκαδημίας καὶ τῶν συνεργατῶν της.

Peter Plank, *Die Eucharistieversammlung als Kirche. Zur Entstehung und Entfaltung der eucharistischen Ekklesiologie Nikolaj Afanas' evs (1893-1966)*, ἐν *Das östliche Christentum* (Νέα Σειρά, τόμ. 31). Augustinus - Verlag, Würzburg 1980, σ. 268.

1. Ὁ Peter Plank μὲ τὴν ἀνά χειρᾶς μελέτην τοῦ «Ἡ συνέλευσις εἰς τὴν θείαν εὐχαριστίαν ὡς Ἐκκλησία» κατὰ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας τοῦ Νικολάου Ἀφανάσιεφ (1893-1966) ἔχει σκοπὸν νὰ παρουσιάσῃ τὴν εἰδικὴν ἐκκλησιολογίαν τοῦ Ἀφανάσιεφ, τῶς πρωτοπρεσβυτέρου καὶ καθηγητοῦ τοῦ Ὁρθοδόξου Ἰνστιτούτου τῶν Παρισίων τοῦ Ἁγίου Σεργίου, βάσει ὀρισμένων συγγραμμάτων αὐτοῦ, καὶ κυρίως τῆς ἐκθέσεώς του «δύο ἰδέαι περὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας», διὰ τὴν ὅποιαν θὰ γίνῃ ἐκτενέστερος λόγος κατωτέρω. Σημειωτέον ὅτι τὸ ἐν σχήματι βιβλίον κείμενον ὑπὸ τὸν τίτλον «La primauté de Pierre dans l' Église Orthodoxe» (μὲ συμβολὰς καὶ τῶν N. Koulomzine, J. Meyendorff καὶ A. Schmemmann) ὑπεβλήθη τὸ 1962 εἰς τὴν Α' Περίοδον τῶν συνοδικῶν τῆς Β' ἐν Βατικανῷ Συνόδου ὡς ἐπεξήγησις τοῦ ἄρθρου τοῦ πρώτου σχήματος «Περὶ Ἐκκλησίας» (de ecclesia), διὰ νὰ καταστήῃ εἰς αὐτοὺς σαφές τὸ ὅτι ἡ λεγομένη εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία τοῦ Ἀφανάσιεφ εἶναι ἡ πλέον σύγχρονος ἀντίληψις ἐντὸς τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησιολογίας, τὴν ὅποιαν ἡ Σύνοδος θὰ ἔπρεπε νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν, ἂν οἱ καθολικοὶ θὰ ἤθελον νὰ κατανοήσουν τοὺς ὀρθοδόξους.

2. Ἀναλυτικῶς τὸ ἔργον διαιρεῖται εἰς τέσσαρα τμήματα: Μετὰ τὸν Πρόλογον καὶ τὴν Εἰσαγωγὴν ἀκολουθεῖ τὸ Α' τμήμα (σ. 11-14), τὸ ὅποιον περιέχει τὸν βίον καὶ τὰ ἔργα τοῦ Ἀφανάσιεφ. Τὸ Β' τμήμα ἀποτελεῖ τὸ οὐσιωδέστερον μέρος τοῦ βιβλίου, διότι περιέχει:

1) Τὸ πρῶτον ἐκκλησιολογικὸν σχέδιον τοῦ Ἀφανάσιεφ τοῦ ἔτους 1934, εἰς τὸ ὅποιον παρουσιάζονται «δύο ἰδέαι περὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας», αἱ ὅποιαι ἐδημοσιεύθησαν μὲ τὸν ρωσικὸν τίτλον «Dve idei vselejskoj cerkvi» εἰς τὸ περιοδικὸν «Put», τ. 45 (1934), σ. 16-29. Ὁ Plank ἐπεξηγεῖ τὸ ἐπιθετὸν «vselejskaja cerkon» εἰς τὴν σελ. 51 ὑπόσημ. 7 γράφον ὅτι «ὁ Ἀθανάσιεφ μεταφράζει τὸ 'καθολικὴ ἐκκλησία' μὲ 'vselejskaja (kafoliceskaja) cerkon', καὶ παραδόξως δὲν παραπέμπει εἰς τὸν Ἰγνατίου, Ε. 5» (σύντημις κατὰ τὸν Fischer). Ἡ ταυτολογία αὕτη τοῦ ὅρου «βσελένσκαγια»=οἰκουμενικὴ καὶ μὲ τὸν ὄρον=καθολικὴ προξενεῖ ἐντύπωσιν, διότι ἡ ἔννοια τῶν δύο ἐπιθέτων εἶναι διαφορετικὴ· τὸ «καφολιτσεσκαγια» χρησιμοποιοεῖται ἀπὸ τοὺς Ρώσους ὄχι μὲ τὴν σύγχρονον ὁμολογιακὴν ἔννοιαν, ἀλλὰ μὲ αὐτὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων. Πάντως ὁ Ἀφανάσιεφ ἀναπτύσσει τὴν ἔννοιαν «καθολικὴ ἐκκλησία» ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας ἐν Σμ. 8,2 ἢ τοῦ Κυπριανοῦ Καρχηδόνας Ἐπ. 55,24 (σ. 49).

3. Αἱ δύο «ἰδέαι» περὶ τῆς «καθολικῆς» Ἐκκλησίας εἶναι αἱ ἑξῆς: 1) Ἡ «ποιοτικὴ ἐκκλησιολογία τοῦ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας» (σ. 50-54), ἡ ὅποια στηρίζεται εἰς τὸ «οὐ γὰρ εἰσιν δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν» (Ματθ. 18,20) καὶ εἰς τὸ ἀντίστοιχον χωρίον τοῦ Ἰγνατίου πρὸς Σμυρν. 8,2, ὅπου ἔννοεῖται μία εἰδικὴ ἐκκλησιαστικὴ συνέλευσις (συναξίς). Μὲ τὸ χωρίον τοῦ Ματθ. 18,17 ὁ σ. ἔχει δώσει μίαν ἐντελῶς νέαν ἀντίληψιν περὶ Ἐκκλησίας, διαφορετικὴν ἀπὸ τὴν ἔννοιαν ἐκείνην τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν Π.Δ. Καὶ αἱ δύο Διαθῆκαι, Παλαιὰ καὶ Καινὴ, συμφωνοῦν εἰς τὸ ὅτι μόνον ἐκεῖ δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἐκκλησία, ὅπου εἶναι καὶ ὁ Κύριος. Ἀλλὰ κατὰ τὴν Π.Δ. τοῦτο συμβαίνει μόνον εἰς τὸν Ναὸν τῶν Ἱεροσολύμων, ἐνῶ κατὰ τὴν Κ.Δ. τοῦτο συμβαίνει μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ Ματθ. 18,20 εἰς τὴν εὐχαριστιακὴν συνέλευσιν, διότι, κατὰ τὸν Ἀφανάσιεφ «ὡς κέντρον μιᾶς τοιαύτης κοινωνίας δὲν παρουσιάζεται ἐπὶ πλέον ὁ Νὰὸς τῶν Ἱεροσολύμων, ἀλλὰ τὸ εὐχαριστιακὸν δῶρον» (Dve idei 25, παρὰ τῷ Plank, σελ. 51, ὑπόσημ. 8), καὶ τοῦτο, λόγῳ τῆς τελείας παρουσίας τοῦ Κυρίου εἰς τὰ Ἁγία Δῶρα.

4. Οὕτω τὸ εὐχαριστιακὸν σῶμα κάμνει τοὺς μετέχοντας αὐτοῦ ἐξ Ἰσοῦ ἀληθινὸν Σῶμα Χριστοῦ. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ πλήρωμα τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἄλλ' ἡ ἔννοια τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἔχει, κατὰ τὸν Plank, μίαν ποιητικὴν καὶ μίαν ποσοτικὴν σημασίαν, αἱ ὁποῖαι ὡς ἔννοια ἀντίκεινται διαμετρικῶς πρὸς ἀλλήλας. Εἰς τὴν συνέχειαν τῶν θεμάτων τοῦ βιβλίου συμπεραίνεται ὅτι ἡ σκέψις αὕτη ἦτο ἐν γένει ἀποδεκτὴ μέχρι τὰ μέσα τοῦ τρίτου αἰῶνος.

5. Ἀκολουθεῖ ἡ ἐκθεσις τῆς δευτέρας «ιδέας» περὶ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, δηλαδὴ «ἡ ποσοτικὴ ἐκκλησιολογία τοῦ Κυπριανοῦ Καρχηδόνος». Ἐνῶ κατὰ τοὺς πρώτους τρεῖς αἰῶνας μετὰ Χριστὸν ἀπαντῶνται κυρίως τὰ τοῦ Παύλου χωρία Α' Κορ. 12,12 ἐξ., 10,17 καὶ 12,27 πρὸς ὑποστήριξιν τῆς σημασίας τῆς τοπικῆς ἐκκλησίας, βάσει τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας, κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα παρουσιάσθη ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπον καὶ ἐκκλησιολόγον Κυπριανὸν Καρχηδόνος τελείως διαφορετικὴ ἀντίληψις περὶ Ἐκκλησίας: «Una ecclesia per totum mundum in multa membra divisa» (ἐπιστ. 55,24). Τοῦτο δὲ βασιζέται ἐπὶ τῆς ιδέας, ὅτι ἡ Ἐκκλησία καθ' ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἐμπειρικῶς εἶναι ὑποδιηρημένη εἰς χωριστὰς ἐνορίας. Κατὰ βῆθος ὅμως εἶναι ἡ ἴδια ἐκκλησιολογία τοῦ Παύλου, τὴν ὅποیان ὁ Κυπριανός, κατὰ τὸν σ. (σ. 55), παρεξήγησε καὶ μετέβαλεν αὐτὴν εἰς σημαντικὴν παρερμηνείαν. Οὕτως ὁ Κυπριανὸς τὴν τοπικὴν ἐκκλησίαν δὲν θεωρεῖ ὡς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ μόνον ὡς μέλος αὐτῆς· μεταφέρει, ἐπομένως, τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παύλου περὶ τῶν μελῶν τῆς χριστιανικῆς κοινότητος καὶ τῆς ἐνότητος αὐτῶν μετ' ἀλλήλων ὡς Σώματος Χριστοῦ εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς αὐτὰς ἐνορίας. Θεωρεῖ, συνεπῶς, τὸν χριστιανὸν ὅχι ὅπως ὁ Παῦλος ὡς μέλος τοῦ Σώματος Χριστοῦ, ἀλλὰ τὴν χωριστὴν ἐνορίαν. Ἄλλ' ἡ «καθολικὴ Ἐκκλησία» (vselenskaja cerkvon) ὑπάρχει ἐν τῇ ὁλότῃ τῶν χωριστῶν αὐτῶν ἐνοριῶν, κατὰ τὸν Ἀφανάσιον (σ. 55). Λόγῳ αὐτῆς τῆς καταλήξεως τῆς διδασκαλίας τοῦ Παύλου εἰς ἄλλο εἶδος ὁ Κυπριανὸς παρουσιάζει μίαν ἐντελῶς διαφορετικὴν εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον.

6. Ἡ ἐκθεσις τοῦ Ἀφανάσιου διὰ τὰς δύο ιδέας περὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καταλήγει εἰς τὸ ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἐπιστροφή εἰς τὴν ποιητικὴν καθολικότητα τῆς τοπικῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία τελετουργεῖ τὴν θείαν Εὐχαριστίαν.

7. Ἡ μελέτη τοῦ Plank προχωρεῖ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἐξελιξέως τῆς ποσοτικῆς ἐκκλησιολογίας ἐν τῇ Δύσει καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ ἀκολουθοῦν συμπεράσματα (σ. 56-61).

II) Ἀκολουθεῖ ἡ θεολογικὴ προϊστορία, ἡ ὁποία κατέληξεν εἰς τὸ ὡς ἄνω σχέδιον, ὅπου δίδονται ἐνδιαφέρουσαι πληροφορίες περὶ γνωστῶν ῥώσων θεολόγων στοχαστῶν τοῦ 19ου καὶ 20ου αἰῶνος, καὶ ὑποδεικνύεται ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ Ἀφανάσιου μετὰ τὴν ἐκκλησιολογίαν τοῦ Sohni (σ. 63-123).

III) Εἰς τὰ ἀποσπάσματα ἐξ ὅλων τῶν μελετῶν τοῦ Ἀφανάσιου, μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον, (σ. 128-148), διατυπώνεται τελικῶς ἡ γνώμη, ὅτι ἔχουν ὡς βάσιν τὴν εὐχαριστιακὴν ἀφετηρίαν εἰς τὴν ἐκκλησιολογίαν (σ. 128), καὶ, ἐπομένως, ἡ ὡς ἄνω ἐκθεσις (Dve idej vselenskoj cerkvi). Ἐπίσης ὁ σ. ἐπεκτείνεται εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐξῆς θεμάτων: (1) «Σῶμα Χριστοῦ» (σ. 130-137), (2) «Καθολικὴ Ἐκκλησία» (σ. 133-137), (3) «Ecclesia catholica» (σ. 137-141), καὶ (4) καταλήγει εἰς τὸ θέμα «Una Sancta» (σ. 141-149).

Τὸ Γ' τμήμα ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐμβάθυνσιν καὶ δομὴν τοῦ ἰδίου θέματος τοῦ βιβλίου (σ. 151-207), καὶ ὑποδιαιρεῖται εἰς τὰ ἐξῆς κεφάλαια: (I) «Ἐπισημῶς καὶ ἐμφάνις τῆς Ἐκκλησίας» (σ. 153-167), καὶ (II) «Ἡ ἐσωτερικὴ δομὴ τῆς Ἐκκλησίας» (σ. 168-220).

Τέλος τὸ Δ' τμήμα, τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται «Κίνητρα πρὸς μίαν κριτικὴν ἀξιολόγησιν» (σ. 221-252) ἔχει τὰ ἐξῆς κεφάλαια: (I) «Κοινωνία σώματος», (II) «Κοινωνία

πνεύματος», (III) «Ἰεράτευμα καὶ χάρισμα», (IV) «Ἐκκλησία καὶ δίκαιον»· ἀκολουθοῦν δὲ ἡ βιβλιογραφία καὶ ὁ πίναξ συντήσεων.

8. Δυστυχῶς ἡ ἐκτενεστέρα παρουσίασις τοῦ ἔργου αὐτοῦ, εἰς τὸ ὅποιον ἡ ἐκκλησιολογία τοῦ Ἀφανάσιου ἀποτελεῖ σπουδαιότατην συμβολήν εἰς τὴν κατανήσιν καὶ ἐμβάθυνσιν τῶν θεμάτων περὶ Ἐκκλησίας, δὲν δίδει ἀποφασιστικὴν ἀπάντησιν εἰς τὴν μεγάλην ποικίλιαν τῶν ἐκκλησιολογικῶν προβλημάτων τόσον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὅσον καὶ τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν.

Ἐν σ. 221 ὁ σ. πρὸς κριτικὴν ἀξιολόγησιν τοῦ Ρώσου Θεολόγου ἀποφαίνεται: «Ἡ τοῦ Afanas'ens «Ἐὐχ α ρ ι σ τ ι α κ ῆ Ἐ κ κ λ η σ ι ο λ ο γ ι α» ὑπερπηδᾷ ἐπομένως, τόσον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς πηγὰς τῆς, ὅσον καὶ τὰς ἀναφερομένας εἰς τὰς ἐπιδράσεις των, πάντα τὰ τῶν διαφόρων Ὁμολογιῶν ὄρια. Τοῦτο εἶναι καὶ τὸ κύριον συμπέρασμα τῆς ἡμετέρας μελέτης. Ἐπομένως ἔχομεν τὴν γνώμην, ὅτι ἓνα μικρὸν λίθον εἰς τὸ ποικίλον μωσαϊκὸν τῆς νεωτέρας ἱστορίας τῆς Θεολογίας ἔχει μόνον τῆς ρωσικῆς Ὁρθοδοξίας, ἀλλὰ τῆς ὅλης χριστιανικῆς οἰκουμένης προσεθέσαμεν».

«Τὰ ἰδιαιτέρα ἀποφασιστικὰ προβλήματα ἀναμένουν ἡμῶς εἰσέτι τὴν ἀπάντησιν των: Ἐχει ὁ Afanas'εν δίκαιον; Ἀποδεικνύονται αἱ θεολογικαὶ βάσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων οὗτος οἰκοδομεῖ, ὡς ἄξιαι στηρίξεις; Ἐκ τῶν βασικῶν κατανοήσεών του εὗρεν ἄραγε τὴν ὀρθὴν κλειδα; Ἡ συνεχὴς ἐπιθεώρησις καὶ ἐπικλήσις εἰς τὰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας, τὴν ἐκκλησιολογίαν των καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν των πρᾶξιν πρὸς ἀλλαγὴν, εἶναι ἀξία ὑποστηρίξεως καὶ περαιτέρω διαδόσεως;»

9. Ὁ τῆς ἀνά χειρὰς διατριβῆς συγγραφεὺς ἀποδεικνύεται μὲν δόκιμος ἱστορικὸς καὶ γνώστης τῆς ρωσικῆς καθόλου Ἐκκλησιολογίας, μάλιστα δὲ τῆς «Ἐὐχαριστιακῆς Ἐκκλησιολογίας» τοῦ Afanas'εν, ἀλλὰ μὲ ἐκδηλον πρόσκλησιν εἰς τὰς ἐν πολλοῖς παραδόξους θεολογικὰς καὶ ἐκκλησιολογικὰς θεωρίας, ἐκβαίνουσας τὴν Ἑλληνικὴν Ὁρθόδοξον παράδοσιν τοῦ δόγματος περὶ Ἐκκλησίας καὶ Θείας Ἐὐχαριστίας. Εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ὀρθῶς τεθέντα ἐρωτήματα τὴν ἀπάντησιν ἔδωκαν δύο διακεκριμένοι ἐπιστήμονες Θεολόγοι, σχετικῶς μὲ τὰς παρακεκινδυνευμένας θεολογικὰς θεωρίας τοῦ Ρώσου Θεολόγου. Οὗτοι εἶναι ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς ὁ Π. Ν. Τρεμπέλας, ἐν τῇ μελέτῃ «Θεωρίαι ἀπαράδεκτοι περὶ τῆς Unam Sanctam», ἐν τῷ Περιοδικῷ Ἐκκλησία, τ. 41 (1964) 167 ἔ., 198-200, 235/7, 268/70, 296/8, 318/20, 351/53 (καὶ ἐν τῷ Ἀνατύπῳ). Ἀπὸ δὲ Ρουμανικῆς πλευρᾶς ὁ D. Staniloae, «Biserica universală si sobornicească», ἐν Ort. 18 (1966) 167-198.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἔτ. 1980, τόμ. 55ος. Ἐν Ἀθῆναις 1980. Ἀνάτυπον ἐκ σελ. 290-303 παρουσιάσεως ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Π. Ζέπου τῆς Ἀνακοινώσεως τῶν P. Canart — G. S. Marcou, *Le Nomocanon (Nomimon) autographe de Manuel Malaxos* (=Ὁ αὐτόγραφος Νομοκάνων (Νόμιμον) τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ).

1. Ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς Ἀκαδημίας τῇ 29ῃ Μαΐου 1980, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Γ. Ε. Μυλωνᾶ, ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Π. Ζέπος παρουσίασε τὴν λίαν ἐνδιαφέρουσαν Ἀνακοίνωσιν τῶν P. Canart-G. S. Marcou ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ὁ αὐτόγραφος Νομοκάνων (Νόμιμον) τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ». Προεισαγωγικῶς ὁ κ. Ζέπος ἐπεσήμανε τὴν γενομένην ἀξίειπαινον προεργασίαν ὑπὸ τῶν συνεργατῶν τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου — Ἀναστασίας Σιφωνιοῦ-Καράπα, Μενελάου Τουρτόγλου καὶ Σπυρ. Τρωιάνου — πρὸς κριτικὴν ἐκδοσιν τοῦ περιφήμου Νομοκάνωνος

τοῦ νοταρίου παρὰ τῇ Μητροπόλει τῶν Θηβῶν κατὰ τὸ 1561 Μανουὴλ Μαλαξοῦ. Τὴν σπουδαιότητα τοῦ Νομοκάνονος τούτου ἐπεσήμανε πρῶτος ὁ ἀοιδίμος Καθηγητῆς καὶ Ἀκαδημαϊκὸς Κων. Δυοβουνιώτης δι' ἀρίστης μελέτης: «Ὁ Νομοκάνων τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ», Ἀθῆναι 1916. Μετ' αὐτὸν καὶ ἄλλοι εἰδικοὶ ἐπιστήμονες ἠσχολήθησαν περὶ τὸν Νομοκάνονα τοῦ Μαλαξοῦ καὶ τὰ συναφῆ προβλήματα.

2. Οἱ ἐργαζόμενοι ἐν τῷ Κέντρῳ Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου ἐπιστήμονες εἶχον ἀρκούντως προχωρήσει, ὥστε μὲ βάσιν τέσσαρας κώδικας ἠτοιμάσθη καὶ ἤγγιζε περὶ τὸ τέλος ἡ νέα κριτικὴ ἔκδοσις. Ἀλλ' ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Ζέπου παρουσίασις τῆς Ἀνακοινώσεως τῶν ἀνωτέρω ἐπιστημόνων P. Canart — G. Marcou ἔφερεν εἰς φῶς ἕτερον σπουδαῖον χειρόγραφον, πιθανώτατα αὐτόγραφον τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ, ἀποκειμένον εἰς τὴν Βατικανὴν Βιβλιοθήκην. Πρόκειται περὶ τοῦ κώδικος Ottobonianus graecus 97 φφ. 550, 320X215 ml. Θεωροῦν δὲ ὅτι ὁ κώδιξ συντάχθη ἐντὸς τῆς δεκαετίας 1560-1570, ἴσως μάλιστα τὸ ἔτος 1561. Ἀφοῦ οἱ ἀνωτέρω ἐπιστήμονες προβαίνουν εἰς λεπτομερεστάτην περιγραφὴν τοῦ κώδικος καὶ μάλιστα διὰ συγκριτικῆς ἀντιπαραβολῆς πρὸς τὸν κώδικα τῶν Ἀθηνῶν (τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου), κατέληξαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι «παρὰ τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐπιλυθῆ ὠρισμένα προβλήματα σχετικὰ μὲ τὸ «Νόμιμον» τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ ἢ, ὅπως ἐπεκράτησε νὰ λέγεται, τὸν «Νομοκάνονα», θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ δύο χειρόγραφα, τοῦ Βατικανοῦ καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ἀποτελοῦν τὸ θεμέλιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ πρέπει νὰ βασισθῆ ἐφεξῆς κάθε μελέτη καὶ κάθε κριτικὴ ἔκδοσις τῆς λογίας παραλλαγῆς τοῦ περιφήμου τούτου κειμένου». Ὡς δὲ ἀνεκοίνωσεν ὁ κ. Π. Ζέπος, τὸ Κέντρον ἐρεῦνης τῆς Ἀκαδημίας κατέχει ἤδη μικροφίλμ τοῦ Ὀττομονιανοῦ κώδικος, «ἡ δὲ κυρία Ἀναστασία Σιφωνιοῦ-Καράπα ἤρχισεν ἤδη τὴν ἀναγκαίαν ἐπεξεργασίαν διὰ τὴν τελικὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου, ἐπὶ τῇ βάσει καὶ τοῦ Ὀττομονιανοῦ κώδικος».

3. Ἡ προεισαγωγικὴ παρουσίασις τῆς Ἀνακοινώσεως τῶν ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ Π. Ζέπου ἐπεσήμανε τὴν σπουδαιότητα τῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ Κέντρου τῆς Ἀκαδημίας προεργασίας διὰ τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ περιφήμου «Νομοκάνονος» τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν μεγάλην συμβολὴν τῶν ἀνωτέρω ἐπιστημόνων διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ πρωταρχικοῦ πιθανώτατα αὐτογράφου κώδικος τοῦ «Νομοκάνονος» τούτου. Εὐχόμεθα λοιπὸν τὴν ταχεῖαν ἀποπεράτωσιν τῆς κριτικῆς προεργασίας πρὸς ἔκδοσιν τοῦ «Νομοκάνονος» τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ, σπουδαιωτάτου ἀπὸ πλευρᾶς νομοκανονικῆς, θεολογικῆς, ἐκκλησιαστικο-ιστορικῆς καὶ Κανονικοῦ δικαίου.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Ἀνδρέα Ν. Στράτου, *Τὸ Βυζάντιον στὸ Ζ' αἰῶνα*. Τόμ. ΣΤ'. Ἰουστιανὸς Β', Λεόντιος καὶ Τιβέριος 685-711, Ἀθῆναι 1977 (βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας») σσ. 217.

1. Ἐν τῷ Περιοδικῷ «Θεολογία» τ. 46 (1975) 247/9 εἶχον παρουσιάσει τοὺς πέντε πρῶτους τόμους τοῦ μνημειώδους πράγματι ἔργου τοῦ ἀκαμάτου συγγραφέως Ἀνδρέου Στράτου. Νῦν ἔχω ἐνώπιόν μου καὶ τὸν ΣΤ' τόμον, μὲ τὸν ὅποιον περατοῦται (ἡ πολιτικὴ ἱστορία) τοῦ Ζ' αἰ. Ἐν τῷ Προλόγῳ ὁ σ. ἐκθέτει μετὰ παρησιαστικῆς δυσχερείας, τὰς ὁποίας συνήτησεν διὰ τὴν συγκέντρωσιν, τὴν κριτικὴν ἀνάλυσιν καὶ τὴν αἰτιολόγησιν τῶν συγκεκριμένων καὶ ἐν πολλοῖς ἀντικρουομένων εἰδήσεων τῶν πηγῶν (βυζαντινῶν, δυτικῶν, ἀρμενικῶν, ἀραβικῶν κ.λπ.). Ὁ κριτικὸς τῆς ἱστορίας κρίνει τὰς πηγὰς καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἀμφισβητουμένων πολλαχόθεν εἰδήσεων, τῶν ὑποκειμένων χαρακτῆρα φερουσῶν, ὀφείλει ἐν ἰδρωτὶ νὰ διακρίνη πᾶσαν ὑπερβολὴν ἢ ἀσάφειαν ἢ προκατάληψιν ἢ ἀκόμη καὶ ψευδεπίπλαστον ἔκθεσιν τῶν θεωρουμένων πηγαίων ἔργων. Ἐν μέσῳ τοῦ κυ-

κεῶνος τῶν διαφορωτάτων πληροφοριῶν εὐρεθεὶς καὶ ὁ σ. αἰσθάνεται πράγματι «δέος» νῦν ὅτε ἤχθη εἰς πέρας καὶ ὁ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τοῦ Ζ' αἰ. ΣΤ' τόμος, ὁ περιλαμβάνων τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β', τοῦ Λεοντίου καὶ τοῦ Τιβερίου (685-711), ἦτοι μόλις 26 τοῦς ἐκτάσεως.

2. Τὴν σπουδαιότητα τῶν θεμάτων διαβλέπει τις ἐν τῷ Πίνακι τῶν περιεχομένων: Κεφ. I. Ἰουστινιανὸς ὁ Β'. 1. Ἀνακλήρουξίς. Χαρακτήρας του. — Κεφ. II. Βαλκανικὴ Χερσόνησος: 1. Ἀντιμετώπισις Σλάβων. Θεσ/κη. 2. Ἀντιμετώπισις Βουλγάρων. Κλεισοῦρα Στρυμόνος. — Κεφ. III. Ἀντιμετώπισις τῶν Ἀράβων: 1. Εἰρήνη μετ' Ἀραβες. 2. Εἰσβολὴ τῶν Βυζαντινῶν εἰς τὴν Ἀρμενίαν. 3. Ἐσωτερικαὶ δυσχέρειαι τῶν Ἀράβων. 4. Πόλεμος Βυζαντινῶν καὶ Ἀράβων. — Κεφ. IV. Ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ: 1. Πατριάρχαι καὶ Πάπαι. 2. Ἐπικύρωσις Πρακτικῶν ΣΤ' Συνόδου. Ἐπιστολὴ Ἰουστινιανοῦ. 3. Πενθέκτη Σύνοδος. 4. Διενέξεις μετ' τὴν Ρώμην. — Κεφ. V. Ἐσωτερικῆς φύσεως καὶ οἰκονομικὰ ζητήματα: 1. Δαπάνες καὶ κτίσματα. 2. Πολιτικὴ Ἐποικισμοῦ. 3. Οἰκονομικὰ καὶ νομισματικά. — Κεφ. VI. Ἐπανάστασις καὶ ἐξορία τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Λεόντιος. — Κεφ. VII. Βασιλεία Λεοντίου: 1. Λεόντιος. Νομισματικὰ ζητήματα. Προσωπικότης του. 2. Πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν Ἀράβων. Ἀφρικὴ. 3. Ἐπανάστασις κατὰ τοῦ Λεοντίου. Ἀψίμαρος — Τιβέριος. — Κεφ. VIII. Βασιλεία Ἀψιμάρου-Τιβερίου: 1. Χαρακτήρας του. Ἀνακλήρουξίς καὶ στέψις. 2. Πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν Ἀράβων. 3. Ἀφρικὴ. 4. Ἰταλία. — Κεφ. IX. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξ ὀριστοῦ: 1. Χαζαρία. Γάμος τοῦ Ἰουστινιανοῦ. 2. Ἀπόδρασις τοῦ Ἰουστινιανοῦ. 3. Βουλγαρία. — Ἰουστινιανὸς Β' («τὸ δεύτερον»). — Κεφ. X. Παλινόρθωσις τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β'. 1. Ἐκστρατεία καὶ κατάληψις τῆς Κ/πόλεως. 2. Ἀμοιβὴ Τέρβελι. 3. Φόνος Λεοντίου, Τιβερίου καὶ τῶν ὁπαδῶν των. Πατριάρχαι. 4. Στέψις Θεοδώρας καὶ Τιβερίου. — Κεφ. XI. Ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ: 1. Προσπάθεια συμφιλώσεως μετ' Ρώμην. 2. Μετάβασις τοῦ Πάπα Κωνσταντίνου εἰς τὴν Κ/πολι. 3. Γεγονότα Ἰταλίας. Ρώμη καὶ Ραβέννα. — Κεφ. XII. Πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις: 1. Πολιτικὴ ἔναντι τῶν Ἀράβων. 2. Ἐχθροπραξίαι μετὰ Βυζαντινῶν καὶ Ἀράβων. 3. Γεγονότα Ἀρμενίας. 4. Ἀποστολὴ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου εἰς τὸν Καύκασο. 5. Ἀφρικὴ. 6. Βαλκανικὴ Χερσόνησος. Κεφ. XIII. Ὑπόθεσις Χερσῶνος. — Κεφ. XIV. Τὸ τέλος τῶν Ἡρακλειδῶν. — Ἐπίμετρον: Βιβλιογραφία. Α') Πηγαί. Β') Συγγραφεῖς. Πίναξ κυρίων ὀνομάτων.

3. Προέταξα τὸν Πίνακα τῶν περιεχομένων διὰ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν ἀπὸ μέρους τοῦ ἀναγνώστου τόσον ἡ ποικιλία, ὅσον καὶ τὰ πολλαπλᾶ ἐνδιαφέροντα τῶν ἱστορουμένων, τῶν συμβάντων, ἅτινα συνέβησαν κατὰ τὸ σύντομον χρονικὸν διάστημα τῶν 26 ἐτῶν, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 685-711. Ὁ σ. προσεπάθησεν ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ νὰ ἐκθέσῃ, μετ' τὴν διακρίνουσαν τοῦτον εὐθυκρισίαν, τὰ γεγονότα. Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ ἐκφέρω προσωπικὰς κρίσεις περὶ τοῦ ἔργου. Τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἔργου ἐξαίρει ὁ ἴδιος ὁ σ. Χάριν τῶν ἀναγνωστῶν τῆς «Θεολογίας» παραθέτω τὸ ἐκ τοῦ Προλόγου ἀπόσπασμα, ἔχον οὕτω: «Αἰὼν περιεργος μετεράσιες ἐπιπτώσεις, γιὰ τὰ γεγονότα αὐτοῦ τοῦ αἰῶνος ἐξακολουθοῦν νὰ παίζουσι ρόλον εἰς τὴν σύγχρονή μας ζωὴ. Εἶναι ὁ αἰῶνας ποὺ βλέπει τὴν μεγαλύτερη ἀκμὴ τῆς περσικῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία μέσα σὲ λίγα χρόνια ὕστερα ἐξαφανίζεται ἐντελῶς. Ἐνας νέος λαός, ἢ μᾶλλον ἕνα σύνολο φυλῶν, ποὺ κανεὶς ἔως τότε δὲν τὸ ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν καὶ ποὺ μέσα σὲ μικρὸ χρονικὸν διάστημα καταλαμβάνει ὅλες τὰς ἀνατολικὰς βυζαντινὰς ἐπαρχίας, τὶς ὁποῖες πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἶχεν ἀπελευθερώσει ὁ Ἡράκλειος καὶ κατορθῶναι εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ αἰῶνος νὰ φθάσῃ ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Γιβραλτάρ ἐξαφανίζοντας ἀπὸ τὴν βόρειον Ἀφρικὴν τὸν ἑλληνορωμαϊκὸν πολιτισμὸν. Ἄλλος λαός, καὶ πάλιν μᾶλλον φυλαί, οἱ Σλάβοι

κατέρχονται καὶ ἐγκαθίστανται στὴν Βαλκανικὴ Χερσόνησο. Οὐνο-μογγολο-τουρκικαὶ φυλαὶ γνωσταὶ πλέον μὲ τὸ ὄνομα «Βούλγαροι» καταλαμβάνουν, χάρις στὸ ἀπόλεμον τοῦ Κωνσταντίνου Δ', τμήμα τῶν Βαλκανίων καὶ ἰδρύουν τὸ πρῶτον τους εὐρωπαϊκὸ Κράτος. "Αραβες, Σλάβοι, Βούλγαροι, ὑπάρχουν καὶ σήμερα καὶ παίζουν μεγάλο ρόλο στὴ ζωὴ τοῦ Κόσμου. Καὶ ὅμως αὐτὸς ὁ αἰώνας ὁ τόσο σημαντικὸς καὶ μὲ τόσες μεγάλες ἐπιπτώσεις του, δὲν ἐτράβηξε τὸ ἐνδιαφέρον σοβαροῦ μελετητοῦ. Ἡ ἀλήθεια μὲ ἀναγκάζει νὰ ἀναγνωρίσω ὅτι ἡ ἔλλειψις συγχρόνων Πηγῶν ἢ καὶ τὸ μὴ σοβαρὸν αὐτῶν ποὺ ὑπάρχουν ἐτρόμαξε τὸν οἰονδήποτε μελετητῆ. Χρειαστῆκε μεγάλος κόπος, συνεχῆς ἔρευνα γιὰ νὰ φθάσω στὸ τέρμα τῆς μελέτης μου. Νομίζω ὅτι ἔθεσα τὰ θεμέλια γιὰ τὴν μελέτην αὐτοῦ τοῦ αἰῶνος, ὡς ἔλθουν ἄλλοι γιὰ νὰ βελτιώσουν ἢ νὰ προσθέσουν νέα στοιχεῖα ποὺ θὰ ἐπιτρέψουν μιὰ ἡμέρα νὰ γίνῃ πραγματικὰ γνωστὸς καὶ νὰ παύσουν νὰ ὑποστηρίζονται θεωρίες ποὺ δὲν ἔχουν σχέσι οὔτε μὲ τίς Πηγὰς οὔτε ἀκόμη καὶ μ' αὐτὴ τὴ λογικῆ».

4. Εἴθε ἡ ἀνωτέρω εὐχὴ τοῦ ἱστοριοδίφου συγγραφέως νὰ εὕρῃ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐν τῷ μέλλοντι. Πάντως δὲν δύναμαι νὰ μὴ ἐκφράσω τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὸν θαυμασμόν μου, διὰ τὸ ἐπίτευγμα τῆς πολυδαίδαλου ἱστοριογραφίας τοῦ Ζ' αἰ., τοῦ μεσοῦ πολιτικο-θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν κινήσεων καὶ ἀνακατατάξεων ἐν τε τῇ Ἐνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει. Ἐκθεσις ἀντικειμενικῆ, γλώσσα ἀπλή, ἀπηλλαγμένη ἀκροτήτων, ὕφος σοβαρὸν καὶ ἀνάλογον τῆς ἱστορικῆς δεοντολογίας. Ὁ συγγραφεὺς οὐ μόνον δὲν ὠρρώδησε πρὸ τοῦ μόχθου καὶ τῆς δυσχερείας εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς δαιδαλώδους καταστάσεως καὶ τῶν εὐαριθμῶν ἔτι Πηγῶν, ἀλλὰ τούναντίον μὲ αὐταπάρνησιν, μὲ εὐσυνειδησίαν ἠδυνήθη νὰ φέρῃ εἰς πέρας ἀξιοθαύμαστον ἐπίτευγμα ἱστορικῆς εὐθυκρισίας μιᾶς σκοτεινῆς πράγματι περιόδου ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων. Ὁ Ἕλληνας μελετητῆς τοῦ ἔργου θὰ αἰσθανθῇ χαρὰν καὶ εὐγνώμονα τὴν διάθεσιν, διότι ὁ σ. ἀνεδείχθη ἐξαιρετος ἀνιχνευτῆς καὶ ἀξιοθαύμαστος κριτῆς τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ Ζ' αἰ.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Panagiotis J. Zepos, *Servi e Paroesi nel diritto byzantino e postbyzantino*. (Relazione svolta nella seduta dell' 8 marzo 1980. (Accademia Nazionale dei Lincei. Estratto dai Rendiconti della Classe di Scienze morali, storiche e filologiche). Serie VIII, vol. XXXV, fasc. 5-6 - Maggio - Giugno 1980, σ. 419-435.

Ἐπὶ τῇ ἀναγορεύσει του ὡς μέλους τῆς ἀνωτέρω σπουδαίας Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν ἐν Ρώμῃ, ὁ Καθηγητῆς-Ἀκαδημαϊκὸς κ. Π. Ζέπος προέβη εἰς τὴν ἀνωτέρω Ἀνακοίνωσιν περὶ δουλοπαροίκων κατὰ τὸ βυζαντινὸν καὶ μεταβυζαντινὸν δίκαιον. Ἐν γνώσει τῆς ὅλης τοῦ θέματος βιβλιογραφίας, ὁ κ. Π. Ζέπος ἀνέπτυξε τὸ θέμα του μετὰ βαθείας κρίσεως καὶ ἐπιστασίας, ἐπισημάνας τὴν σημασίαν τῶν «δουλοπαροίκων» κατὰ τὴν βυζαντινὴν καὶ μεταβυζαντινὴν περίοδον.

Τοῦ αὐτοῦ, *Survivances byzantines dans le droit contumes*. Offprint from «Balkan Studies» 21, 1. Thessaloniki 1980, σ. 19.

Τοῦ αὐτοῦ, *Beweiswürdigung und Angabe der Gründe im Urteil (Ein Beispiel aus der griechischen Rechtsgeschichte der neueren Zeit)*. Sonderdruck aus «Gedachtnisschrift für Rudolf Bruns. Verlag Vahlen München 1980, s. 65-70.

Τοῦ αὐτοῦ, *Das griechische Rect in Sudosteuropa*. Sonderdruck aus «Hellenika». Redaktion: Prof. Dr. Isidora Rosenthal-Kamarinea, 1980, s. 14.

- Τοῦ αὐτοῦ, *Aufgaben und Funktion der AIESEE*. Sonderdruck aus «Hellenika». Redaktion: Prof. Dr. Isidora Rosenthal-Kamarinea, 1980, s. 163-168.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Strict Law in Greece*. Reprint from «The Unity of Strict Law». A comparative Study. Ed. Ralph A. Newman, Bruxelles, Belgium 1978, s. 163-168.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Ἀδστηρότης καὶ ἐπιείκεια εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Δίκαιον*. Ἀνάτυπον ἀπὸ τὸ Ἀφιέρωμα στὸν Ἀλεξ. Ν. Τσιριντάνη, Ἰ.Θ. 1980, σ. 11.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ ἐπέτειος τῆς Ἀλώσεως*. Πρακτικὰ Β' Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Ἀνάτ. τοῦ Α' τόμου, Ἰ.Θ. 1981-2, σ. 89-96.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Τὰ «Συνήθεια» εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μωρέως*. Πρακτικὰ Β' Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Ἀνάτ. ἐκ τοῦ Α' τόμου, Ἰ.Θ. 1981-2, σ. 112-118.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Ἰωάννης Ν. Θεοδορακόπουλος (1900-1981)*. Νεκρολογία, Ἀνάτ. ἀπὸ τὰ Πελοποννησιακά, τ. ΙΔ', σ. 324-326.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Gaetano Passarelli, *Macario Crisocefalo (1300-1382). L' omelia sulla festa dell' Ortodossia e la basilica di S. Giovanni di Filadelfia* (=Orientalia Christiana Analecta 210), Roma 1980, σελίδες 198+1 χάρτης+πίνακες 16.

Ἡ ὁμιλία τοῦ Μακαρίου Χρυσοκεφάλου, Μητροπολίτου Φιλαδελφείας, στὴν ἑορτὴ τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀτελῶς γνωστὴ ἕως τώρα, παρέχεται ἤδη ὑπὸ τοῦ κ. Gaetano Passarelli εἰς κανονικὴν φιλολογικὴν ἔκδοσιν. Τὸ κείμενον τοῦτο εἶναι πολὺτιμον διὰ τὰς πληροφορίες τοῦ ἰδίου ἐν σχέσει πρὸς τὴν θέσιν τῶν λατρευτικῶν εἰκόνων ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Μακάριος ἀναφέρεται πιθανῶτα εἰς τὴν μητροπολιτικὴν ἐκκλησίαν τῆς Φιλαδελφείας, τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου φαίνεται νὰ ἐξεφωνήθη ἡ ὁμιλία αὕτη· πέρα δὲ ὧσων λέγει περὶ τῶν εἰκόνων τῆς ὑπαινίσσεται οὗτος καὶ τὴν θεματογραφίαν τοῦ γραπτοῦ διακόσμου τῆς. Ἡ ἐκκλησία ἐκείνη φαίνεται νὰ ταυτίζεται πρὸς αὐτήν, τῆς ὁποίας μέρη τῶν τοίχων ὑψοῦνται ἀκόμη ἐπιβλητικὰ ἀναμέσον κατοικιῶν τῆς πόλεως (σημ. Ἀλασεῖρ) καὶ ἀποδίδονται εἰς ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Τὰ ἐρεῖπια εἶναι γνωστὰ ἐκ παλαιῶν ἀτελῶν ἀποτυπώσεων των ὑπὸ τῶν Α. Choisy καὶ Γ. Λαμπάκη.

Ὁ σ. διαφωτίζει τὰ τοῦ βίου τοῦ Μακαρίου Χρυσοκεφάλου (σσ. 25-45), ἐξετάζει τὰ ὡς ἀνωτέρω ἐρεῖπια καὶ συνάγει συμπεράσματα περὶ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου καὶ τῆς χρονολογήσεως τοῦ μνημείου (σσ. 46-61), περιγράφει τὰ σωζόμενα λείψανα τῶν τοιχογραφιῶν καὶ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ εἰκονογραφικοῦ προγράμματος ἐν σχέσει πρὸς ὅσα συνάγονται ἐκ τοῦ κειμένου καὶ σχολιάζει τὰ περὶ τῶν λατρευτικῶν εἰκόνων τῆς ἐκκλησίας (σσ. 62-72)· τέλος δ' ἐντάσσει τὴν προκειμένην ὁμιλίαν ἐντὸς τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Μακαρίου, ἀναλύει τὸ περιεχόμενον τῆς, ὁμιλεῖ περὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεώς τῆς, παραθέτει κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς καὶ προσθέτει μετὰφρασίαν τῆς εἰς τὴν ἰταλικὴν πλουτισμένην μὲ ἀναφορὰς εἰς βιβλικά καὶ παράλληλα πατερικά κείμενα (σσ. 73-188). Προηγεῖται βιβλιογραφία (σσ. 15-23) καὶ ἔπονται ἀναλυτικὸν εὔρετήριον (σσ. 189-192), εὔρετήριον χειρογράφων (σ. 193) καὶ εὔρετήριον ἀναφορῶν εἰς βιβλικά κείμενα (σσ. 195-198).

Ἦς πρὸς τὸ ἀρχαιολογικὸν μέρος ἡ ἀνάλυσις περιορίζεται εἰς ὅ,τι σώζεται ἀκόμη ὁρατὸν ὑπὲρ τὸ ἔδαφος. Ὁ σ. στηρίζεται ἐπὶ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα προσφέρονται ὑπὸ

παλαιότερων ἐρευνητῶν καὶ ὑπὸ παλαιῶν φωτογραφιῶν¹, ὡς καὶ ἐπὶ προσωπικῶν ἐντυπώσεων καὶ φωτογραφιῶν τοῦ κατὰ ἐπιτόπιον ἐξέτασιν τοῦ μνημείου. Ἄλλὰ τὰ ὑπὸ τῶν ἐρειπίων προσφερόμενα στοιχεῖα εἶναι, ἀτυχῶς, τόσοσ ὀλίγα καὶ τόσοσ ἑλλιπῆ, ὥστε οὐδὲν δύναται τις περὶ τοῦ μνημείου νὰ συναγάγῃ μετ' ἀσφαλείας· οὐδὲ εἶναι βέβαιον ὅτι, ὅπως τὰ ἐρείπια σήμερον φαίνονται, προδίδουσι πλήρως τὴν ἀρχικὴν φάσιν τοῦ οἰκοδομήματος. Μόνον ὑποθέσεις δύναται τις νὰ διατυπώσει. Ἄπαιτεῖται ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

Τὰ ὡς ἀνωτέρω ἐρείπια τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Φιλαδελφείας, χρονολογοῦνται ὑπὸ τοῦ σ. εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου Α' (518-527). Περὶ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου τῆς συνάγειας ὀρθῶς τοῦτο μόνον, ὅτι τὸ μεσαῖον κλίτος ἐστεγάζετο ὑπὸ τρούλλων, πάντως περισσοτέρων τῶν δύο, διατετεγμένων κατὰ ἄξονα τοῦ οἰκοδομήματος. Ὁ σ., ἀκολουθῶν τὸν Γ. Λ α μ π α κ η ν, Οἱ Ἐπτά Ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως, ἐν Ἀθήναις 1909, 375-377 εἰκ. 180 (=Passarelli εἰκ. 2), ἀποκαθιστᾷ τὴν ἀψίδα ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ἡμικυκλικὴν (παρένθ. πίν. I). Λεπτομέρειαί τινες ὅμως, ὑπάρχουσαι εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ A. C h o i s y, L' art de bâtir chez les byzantins, Paris 1883, 160 εἰκ. 176 (Passarelli εἰκ. 1) παρεχομένην κάτοψιν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς ὑπὸ φωτογραφίας τῆς νοτιοανατολικῆς ὀψείας τοῦ βορειοανατολικοῦ πεσσοῦ Α (φωτογρ. 7) παρεχομένης ἐνδείξεις, ὑποδηλοῦν ὅτι ἡ ἀψὶς ἦτο, πιθανῶς, ὑπερυψωμένη· φαίνεται δὲ ἀκόμη, ὅτι αὕτη εὑρίσκετο ἐν μέσῳ δύο πλαγιῶν διαμερισμάτων, ὡς τὰ καστοφόρια, ἐκτεινομένων πρὸς Α. τῶν πλαγιῶν κλιτῶν, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ θὰ ἐπεκινῶνουν. Ὁ ὄγκος τῶν πεσσῶν καὶ ἡ ὑπαρξὶς τρούλλων ὀδηγοῦν πρὸς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὑπὸ τὰ πλάγια τόξα τὰ γεφυροῦντα τοὺς πεσσοὺς (ἄνοιγμα 12.25 μ.) ἐξετείνετο ἐνδεχομένως τοξοστοιχία ἐπὶ κιόνων, ἡ ὁποία ὑψήπετο τῆς ἄνωγος τοῦ τόξου, μία übergreifende Arkade, ὅπως ὠνόμασε τὸ σύστημα τοῦτο ὁ H. Sedlmayr. Ἡ παρουσία κίονος μετὰ τῶν ἐρειπίων (σ. 55) συνηγορεῖ ὑπὲρ τοιαύτης τινὸς ὑποθέσεως, ἀλλ' ἐλλείπουν σχετικαὶ ἐνδείξεις ἐπὶ τῆς ὑπὸ τὰ πλάγια τόξα ὀψείας τῶν πεσσῶν. Παρατηρῶ, ἐπίσης, ὅτι τὰ ὑπολείμματα τόξων ὑψηλὰ ἐπὶ τῶν βορείων ὀψείων τῶν βορείων πεσσῶν Β καὶ Γ (φωτογρ. 6, 9 καὶ 12) ὑποδηλοῦν, ὅτι οἱ ἐν λόγῳ πεσοὶ συνδέοντο πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν-βόρειον-τοῖχον τοῦ οἰκοδομήματος διὰ σταυροθολίων ἢ ἀσπίδων (calottes). Εὐρίσκοντο περίπου εἰς τὸ ὕψος γενέσεως τῶν σφαιρικῶν τριγῶνων τῶν τρούλλων, παρέχει δὲ ἡ παρουσία των ἐνδείξει τόσοσ περὶ τοῦ ὕψους τῶν πλαγιῶν κλιτῶν ὅσον καὶ — χονδρικῶς — περὶ τοῦ πλάτους των. Τέλος παρατηρῶ περὶ τοῦ «λουτήρος» τοῦ ἰδρυθέντος ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου Φιλαδελφείας Θεολήπτου (μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1305 καὶ 1320) ὅτι δὲν πρόκειται περὶ βαπτιστηρίου (σ. 61) — εἰς τόσοσ ὀψιμον ἐποχὴν — ἀλλὰ περὶ τῆς φιάλης, ὅπου ἐτελεῖτο ὁ Μέγας Ἀγιασμός τῶν Θεοφανείων.

Ἐκ τοῦ γραπτοῦ διακόσμου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Φιλαδελφείας διεσώθησαν ἐλάχιστα, μάλιστα διακρινόμενα λείψανα τοιχογραφιῶν, ὑψηλῆς τέχνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ γραπτὸς οὗτος διάκοσμος, χρονολογούμενος ὑπὸ τοῦ σ. εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μακαρίου, ἐξετείνετο ἐπὶ ἐπιφανειῶν — τοὺλάχιστον ὅπου ἔχει διασωθεῖ — κάτω τῶν γείσων, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἄρχονται αἱ ὑψηλότεραι καμπύλαι ἐπιφάνειαι. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ θέσις τῆς Σταυρώσεως ἐπὶ τῆς δυτικῆς ὀψείας τοῦ βορειοανατολικοῦ πεσσοῦ, ἐπὶ τῆς εὐθείας, δηλαδή, ὅπου τὸ τέμπλον. Ὑπὸ τοῦ σ. θεωρεῖται ὅτι ἡ προκειμένη ὁμίλια τοῦ Μακαρίου ἀπηχεῖ τὸ εἰκονογραφικὸν πρόγραμμα τῆς ἐκκλησίας, ἐντὸς τῆς ὁποίας αὕτη ἐξεφωνήθη (σ. 71).

Ἐξαιρετικῶς σημαντικὴ εἶναι ἡ ἐν σχέσει πρὸς τὰς εἰκόνας ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ

1. Εἰς τὴν ἐπεξήγησιν τῆς φωτογραφίας 9, ἐκ τῆς συλλογῆς Γ. Λαμπάκη (ἀριθμ. φωτογρ. 6108), ἐκ παραδρομῆς ἀναγράφεται ὅτι ἡ συλλογὴ αὕτη εὑρίσκεται εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, ἀντὶ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσειοῦ Ἀθηνῶν.

Μακαρίου ἀρουμένη πληροφορία, ὅτι εἰς τὸ μέσον τῆς ἐκκλησίας ἤτο στημένος σταυρός, ἀποτελῶν σύνταγμα μετὰ εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐτέρας τῆς Θεοτόκου (σ. 71-72). Πρόκειται περὶ ἀρχαϊκῆς προεικονομαχικῆς παραδόσεως, ἀρχαιοτέρας τῆς διαμορφώσεως τοῦ τέμπλου ὡς εἰκονοστασίου, ἣ ὅποια, ὡς ἤδη συνάγεται ἐκ τοῦ σχολιαζομένου κειμένου, εἶχεν ἐπιβιώσει εἰς τὴν δυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν μέχρι τοῦ 14ου αἰῶνος. Ὁ ἐπιμελέστατος σ. τῆς ὥραίας αὐτῆς ἐργασίας εἶναι ἄξιος τῶν εὐχαριστιῶν μας ἀπλῶς καὶ μόνον, διότι μὲ τὴν ἔκδοσιν τῆς προκειμένης ὁμιλίας τοῦ Μακαρίου Φιλαδελφείας παρουσίασε ἐν κείμενον, τὸ ὅποιον διαφωτίζει τὴν ἱστορίαν τῶν λατρευτικῶν εἰκόνων ἐντὸς τῶν ἐκκλησιῶν, ὡς σκηνογραφικῶν τῶν στοιχείου, πρὸ τῆς διαμορφώσεως τοῦ τέμπλου εἰς διατελισμα μετὰ εἰκόνας.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ κειμένου εἶναι ἀκριετὰ ἐπιτυχῆς καὶ ἡ ἀναφορὰ εἰς βιβλικά χωρία καὶ πατερικὰ παράλληλα πλουσιωτάτη, ἀλλὰ ὕστερεϊ κατὰ τὴν τυπογραφικὴν ἐμφάνισιν. Σημειῶνω ἐλάχιστα σφάλματα: § 1 στίχ. 11 εὐδοκία ἀντὶ τοῦ ἐσφαλμένου εὐδοκίας, § 5 στίχ. 3 ἀνάλωτον ἀντὶ ἀνάλοτον, § 21 στίχ. 14 κεκτιμένος ἀντὶ κεκτιμένος, § 29 στίχ. 7 σύνθεσιν (ἀνευ κόμματος) ἀντὶ σύνθεσιν, (μετὰ κόμματος), § 31 στίχ. 3-4 προσηλώσει ἀντὶ προσηλώσε, § 37 στίχ. 6 μορφώσεεις ἀντὶ μορφώσεις, § 51 στίχ. 4 νηπιῶ ἀντὶ νιπιῶ καὶ στίχ. 12 εἰδωλολατρείας ἀντὶ εἰδολολατρίας, § 59 στίχ. 5 τηνικαῦτα ἀντὶ τυνικαῦτα, στίχ. 14 λυχνίαν ἀντὶ λυχνεῖαν καὶ στίχ. 15 ράβδον ἀντὶ ράβδον, § 70 στίχ. 7 θεῖσμο ἀντὶ θεῖσμο καὶ στίχ. 8 διωρισμένον ἀντὶ δεωρισμένον. Ἡ § 29 πρέπει νὰ συνεχισθῆ καὶ μετὰ τὸν στίχον 9 μέχρι τῆς φράσεως «οὐ γὰρ μίαν σύνοθετον κλπ.» τῆς § 30. Εἰς τὴν § 30 στίχ. 6 μετὰ τὴν λέξιν «ἀποθανεῖν» νὰ μὴ διακοπῆ τὸ κείμενον, ἀλλὰ νὰ ἀκολουθήσῃ ἀμέσως ἡ φράσις «ἐπασχεν ἡ σὰρξ» κλπ. καὶ νὰ διακοπῆ μετὰ τὸ τέλος αὐτῆς.

Δ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ

Prof. D. Dr. Alfred Rahles, *Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τοὺς Ο'*, Ἀθῆναι-Stuttgart, 1981.

Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐπραγματοποιήθη ἐν Στουτγάρδῃ Γερμανίας ὑπὸ τῆς Βιβλικῆς Ἐταιρίας τῆς Βυρτεμβέργης καὶ διὰ λογαριασμὸν τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μία σπουδαία κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ κειμένου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τοὺς Ο'. Αὕτη ἐγένετο ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ ἔκδοτικῆς προγράμματος τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας, διὰ φροντίδος καὶ ἐνεργειῶν τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ αὐτῆς, Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Ἀνδρούσης καὶ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Ἀναστασίου (Γιαννουλάτου), ἐγκρίσει δὲ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ εὐλογίᾳ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ὡς διεπιστώσαμεν κατόπιν σχετικῶν ἐλέγχου, πρόκειται περὶ φωτοστατικῆς ἀνατυπώσεως τῆς γνωστῆς, εἰς τοὺς βιβλικούς τούλάχιστον θεολόγους, διτόμου ἐκδόσεως τοῦ ἐπιφανοῦς Γερμανοῦ ἐβδομηκοντολόγου Καθηγητοῦ Alfred Rahles «Septuaginta» εἰς ἓνα μικροῦ σχήματος τόμον (Editio Minor, Duo Volumina in uno), μὲ ἀνεπαισθήτους μεταβολὰς ὡς πρὸς τὴν ἀρίθμησιν τῶν σελίδων. Πρέπει δὲ νὰ σημειωθῆ, διὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν ἱστορίαν, ὅτι παρομοίᾳ ἔκδοσις εἶχε γίνεαι καὶ προηγουμένως ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθῆναις Βιβλικῆς Ἐταιρίας. Ἡ ἀρχικὴ διτόμος ἔκδοσις εἶχε γίνεαι τὸ πρῶτον τῷ 1935, ἐπίσης ἐν Στουτγάρδῃ, μετὰ μακροχρόνιον καὶ γιγαντιαίαν ἐργασίαν, ἀποβλέψασαν εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατόν πιστοτέραν ἀποκατάστασιν τοῦ ἱεροῦ κειμένου. Ὁ Rahles εἶχε βασισθῆ τότε, πρὸς ἐκπόνησιν τοῦ ἐν λόγω ἔργου, ἐπὶ τῶν τριῶν κυριωτέρων ἐκ τῶν διασωθέντων ἀρχαίων χειρογράφων, ἤτοι τοῦ κώδικος Β (Βατικανοῦ, Δ' μ.Χ. αἰ.), τοῦ Σ ἢ Ν (ἄλεφ) (Σιναΐτικοῦ, Δ' μ.Χ. αἰ.) καὶ τοῦ Α ('Αλεξανδρινοῦ, μέσα Ε' μ.Χ. αἰ.), οἱ ὅποιοι περιέχουν ὀλόκληρον σχεδὸν τὸ κείμενον τῶν Ο'. Ἡ μετάφρασις τῶν Ο', προερχομένη ὡς

γνωστὸν ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ πρωτοτύπου, εἶναι ἀρχαιοτάτη καὶ σπουδαιοτάτη, ἐπὶ πλέον δὲ κατέστη καὶ ἐπίσημος Βίβλος τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔργου καὶ μετὰ τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ἔκδοσιν ἐπίσημα ἔγγραφα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸν Πρόλογον τοῦ Θεοφ. Ἐπισκόπου Ἀνδρούσης κ. Ἀναστασίου (σελ. III-VIII), παρατίθεται ἡ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῶν Εἰσαγωγικῶν τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ Rahles, ἔνθα οὗτος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῆς (σελ. XI-XII) καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κειμένου τῶν Ο' (σελ. XIII-XXII), καὶ ἐπεξηγεῖ τὰ ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιηθέντα σύμβολα (σελ. XXIII-XXVI). Ἐν συνεχείᾳ παρατίθενται τὰ αὐτὰ Εἰσαγωγικά ὡς εἶχον εἰς τὴν πρωταρχικὴν ἔκδοσιν τοῦ 1935, ἦτοι λατινιστὶ (σελ. XXVII-XXXVIII), γερμανιστὶ (σελ. XXXIX-LIII) καὶ ἀγγλιστὶ (σελ. LIV-LXIX). Ἡ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν αὐτῶν ἐγένετο εἰς γλῶσσαν δημοτικὴν, γενικῶς πολὺ καλὴν. Εἷς τινὰ ἁπλῶς σημεῖα αὐτῆ παρῴσιάζει ἀκρότητας. Οὕτω π.χ. ἀναγιγνωσκόμεν λέξεις, ὡς «πουλιέται» (σελ. XII, στχ. 2), «καταφέρνει» (σελ. XVII, στχ. 20), «συναντάει» (αὐτόθι, στχ. 21), «πουλήθηκε» (σελ. XXIII, στχ. 18) κ.ἄ.δ. Νομίζομεν ὅτι ἔργον ἀναφερόμενον εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν καὶ φέρον τὴν σφραγίδα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου πρέπει νὰ διακρίνεται δι' ἀνάλογον σοβαρότητα καὶ ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως. Σημειοῦμεν ἐν προκειμένῳ ὅτι ὁ Πρόλογος τοῦ Θεοφ. Ἐπισκόπου κ. Ἀναστασίου εἶναι συντεταγμένος εἰς καθαρὰν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐν σελ. XXIII ὑποσημείωσις 1 δὲν ἀποδίδει ὀρθῶς καὶ πλήρως τὴν ἀντίστοιχον ὑποσημείωσιν τοῦ πρωτοτύπου, τὴν ὅποιαν βλέπει τις εἰς τὸ ξενόγλωσσον κείμενον καὶ δὴ ἐν σελ. XXXVI (λατινιστὶ), ἐν σελ. L, (γερμανιστὶ) καὶ ἐν σελ. LXVI (ἀγγλιστὶ). Πιθανὸν τοῦτο νὰ ἐγένετο ἐκ παραδρομῆς. Ἐν σελ. XXIII, πρῆγρ. 5, γράφει ὁ μεταφραστής, προφανῶς τῇ ἐπιδράσει τῆς δημοτικῆς, «ἡμέτερον», ἀλλ' ὀλίγον κατωτέρω καὶ δὴ εἰς ὑποσημ. 1 τῆς ἰδίας σελίδος, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, γράφει «ἡμέτερον», Εἷς τινὰ σημεῖα τίθενται ἐντὸς παρενθέσεως ὑπὸ τοῦ μεταφραστοῦ διευκρινίσεις χρήσιμοι εἰς τὸν σύγχρονον Ἑλληνα ἀναγνώστην, ὡς ἐν σελ. XI κ.ἄ.

Μετὰ τὰ Εἰσαγωγικά παρατίθεται τὸ κείμενον τῶν πρωτοκανονικῶν καὶ δευτεροκανονικῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τῶν Ο' εἰς δύο τόμους, συνηνωμένους, ὡς ἐλέχθη, εἰς ἓνα. Εἷς τὸν πρῶτον περιέχονται τὰ 23 ἐν συνόλῳ ἱστορικὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (σελ. 1-1156), εἰς τὸν δεύτερον δὲ τὰ 7 ποιητικὰ καὶ τὰ 19 προφητικὰ (σελ. 1-905). Εἷς τὸ τέλος τοῦ ὅλου ἔργου καὶ ὡς ἐν παραρτήματι παρατίθεται καὶ τὸ ἀπόκρυφον βιβλίον Δ' Μακκαβαίων (σελ. 907-934), συμφώνως καὶ πρὸς παλαιότερας τινὰς ἐκδόσεις. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὴν ἀρχικὴν ἔκδοσιν τοῦ Rahles τὸ βιβλίον τοῦτο παρατίθεται ἀμέσως μετὰ τὸ Γ' Μακκαβαίων. Ὡσαύτως περιέχονται εἰς αὐτὴν καὶ αἱ «Ῥδαί», ὡς ἐπίσης καὶ οἱ λεγόμενοι «Ψαλμοὶ τοῦ Σολομώντος», ἐνῶ εἰς τὴν παρούσαν ὀρθῶς δὲν περιελήφθησαν, ἐφ' ὅσον αἱ μὲν «Ῥδαί» περιέχονται εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἁγίας Γραφῆς (Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης), οἱ δὲ «Ψαλμοὶ τοῦ Σολομώντος» εἶναι ἔργον ἀπόκρυφον. Ὁ πρῶτος τόμος φέρει τὸν τίτλον «Πεντάτευχος καὶ ἱστορικὰ βιβλία» (βλ. σελ. LXXI). Ὡς γνωστὸν ὁμως ἡ Πεντάτευχος περιλαμβάνεται ἤδη μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τοὺς Ο' καὶ οὐδόλως ἀποτελεῖ ἰδιαιτέρον μέρος τοῦ κανόνος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὸν ἑβραϊκὸν κανόνα, ἔνθα αὕτη ἀποτελεῖ ἴδιον μέρος αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν (Τορα-Νόμος). Συνεπῶς δὲν ὑπῆρχε λόγος ἰδιαιτέρας μνείας αὐτῆς εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν Ο'. Ἀλλ' ὑπάρχει προφανῶς ἐνταῦθα ἐπίδρασις ἐκ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ Rahles, ἐχούσης ἐν προκειμένῳ τὸν τίτλον «Leges et Historiae», ὅστις διχάζει τὸ πρῶτον μέρος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς «Νόμον» (Πεντάτευχος) καὶ «ἱστορικὰ βιβλία».

Πλὴν τοῦ βιβλικοῦ κειμένου καὶ παρὰ πόδας αὐτοῦ παρατίθεται κριτικὸν ὑπόμνημα μὲ τὰς κυριωτέρας παραλλαγὰς τῶν σπουδαιοτέρων κωδίκων, εἰς τοὺς ὁποίους τοῦτο διε-

σώθη. Αἱ παραλλαγαὶ αὗται, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐκυκλοφορεῖτο παλαιόθεν τὸ κείμενον τῶν Ο', ἔχουν μεγάλην ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα διὰ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ἡ ὁποία εἶναι οὐ μόνον μακρὰ ἀλλὰ καὶ περιπετειώδης καὶ ὁπωσδήποτε σκοτεινὴ.

Ἡ ἐκτύπωσις ἐγένετο ἐπὶ πολυτελοῦς χάρτου, μετὰ πλοῦσια καὶ ἄριστα τεχνικὰ μέσα τῶν συγχρόνων δυτικογερμανικῶν τυπογραφείων καὶ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὰς ἱκανότητάς τοῦ ὑπευθύνου προσωπικοῦ τῆς ἐν Στουτγάρδῃ Βιβλικῆς Ἑταιρίας. Οὕτω δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ καλλιτεχνικῆς ἐκδόσεως, ἀρτίας καὶ ἀρίστης καὶ πολλοῦ λόγου ἀξίας. Δικαίως δὲ ἐχαρκτηρίσθη αὕτη ὡς «σημαντικὸν ἐπίτευγμα τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος» (βλ. «Ἐκκλησία», 1981, σελ. 444). Τυπογραφικὰ ἀβλεπτήματα — ὅσον ἀφορᾷ, βεβαίως, εἰς τὸ ἐκτὸς τοῦ στερεοτύπου κειμένου τμήμα τοῦ ἔργου — δὲν διαπιστοῦνται. Ἀνεγνώσαμεν μόνον τὰς λέξεις «διέθεται» (σελ. XVII, στχ. 19) καὶ «κατήρησε» (σελ. XVIII, στχ. 15 ἐκ τῶν κάτω). Παρατηρήσαμεν ἐπίσης ὅτι τὰ γράμματα σύμβολα Ο, L καὶ C, διὰ τῶν ὁποίων χαρακτηρίζονται εἰς τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν τὰ κείμενα τῶν Ὁριγένους, Λουκιανοῦ καὶ μίᾳς νεωτέρας ἀναθεωρήσεως ἀντιστοίχως, δὲν ἔχουν ἐκτυπωθῆ ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀρχικὴν ἔκδοσιν, ἤτοι μετὰ πλάγια στοιχεῖα, ἀλλὰ μετὰ ὄρθια (βλ. σελ. XXII, τελευταία πρῆγ.).

Ἡ ὥραία καὶ σπουδαία αὕτη ἔκδοσις εἶναι λίαν χρήσιμος εἰς τοὺς κληρικούς καὶ θεολόγους, εἰς τοὺς φοιτητὰς τῆς Θεολογίας καὶ ἱεροσπουδαστὰς, εἰς τοὺς διανοουμένους καὶ μελετητὰς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς ἀσχολουμένους μετὰ ἐρεῦνας ἀκόμη καὶ ἐπὶ τοῦ κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης. Εἶναι δὲ καὶ διὰ τὸν ἐπὶ πλέον λόγον σπουδαία, ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν ἑλληνορθόδοξον χῶρον παρομοία τις ἔκδοσις, καὶ μέχρις ὅτου καταστῆ δυνατὸν νὰ ἐκπονηθῇ τοιαύτη ἐκ μέρους τῶν ὀρθοδόξων θεολόγων, ἡ παροῦσα θὰ εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητος. Δέον πάντως νὰ μὴ λησμονῆ τις ὅτι πρόκειται περὶ κριτικῆς ἐκδόσεως, προοριζομένης οὐχὶ διὰ λειτουργικὴν χρῆσιν, ἀλλὰ κυρίως δι' ἐπιστημονικὴν. Διότι τὰ ἐπ' ἐκκλησιαστικῶν ἀναγινωσκόμενα παλαιοδιαθηκικά κείμενα στηρίζονται ἐπὶ τῶν τελετουργικῶν αὐτῆς βιβλίων καὶ οὐχὶ ἐπὶ κριτικῶν ἐκδόσεων. Ὑφίστανται δὲ διαφοραὶ τινες μεταξὺ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀναγνώσματων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῶν ἀντιστοιχῶν κειμένων τῶν διαφόρων, καὶ ἰδίᾳ τῶν κριτικῶν, ἐκδόσεων αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ἡ παροῦσα ἔκδοσις, παρὰ τὸ ἐπιστημονικὸν τῆς κῦρος, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγγυᾶται τὸ ὄνομα τοῦ διαπρεποῦς Καθηγητοῦ Α. Rahles, δὲν δύναται νὰ ὑποκαταστήσῃ τὸ ἐπίσημον κείμενον τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν μορφήν αὐτοῦ.

Ἐν κατακλείδι, ὁμοῦ μετὰ τῶν συγχαρητηρίων πρὸς τὴν Ἀποστολικὴν Διακονίαν διὰ τὸ νέον αὐτὸ ἐπίτευμά της, ἐκφράζομεν καὶ τὴν εὐχὴν, ὅπως συντόμως ἀποκτήσῃ αὕτη τὸν ἀπαιτούμενον τεχνικὸν ἐξοπλισμὸν πρὸς πραγματοποίησιν καὶ ἐν Ἑλλάδι ὑψηλῆς στάθμης ἐκδόσεων, ὥστε νὰ μὴ ἀναγκάζεται νὰ καταφεύγῃ εἰς ἐτερόδοξα ἰδρύματα, ὡς εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, μετ' ἔγκρισιν μάλιστα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΙΜΩΤΑΣ

Roberto Romano, *Nicola Gallile Carmi, testo critico, introduzione, traduzione, commentario e lessico*, «Bibliopolis» (Napoli 1980), pp. 233 (Università di Napoli-Cattedra di Filologia Byzantina. Byzantina et Neohellenica Neapolitana — Collana di Studi e Testi diretta da Antonio Garzya, VIII).

Ὁ καθηγητὴς Antonio Garzya ὑπηρετῶν ἐπιτυχῶς τόσον εἰς τὴν κλασσικὴν Φιλολογίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν (ὅπως καὶ ἄλλοι Ἴταλοὶ πρὸ αὐτοῦ καὶ

σύγχρονοί του) ἐδημιούργησε κύκλον μαθητῶν οἱ ὅποιοι ἔδωσαν θαυμάσια δείγματα τῆς ἐργασίας των, ἀκολουθοῦντες τὴν μέθοδον τοῦ διδασκάλου των.

Τὸ κρινόμενον ἔργον τοῦ Roberto Romano εἶναι τὸ ὕγδοον τῆς σειρᾶς τῶν δημοσιευμάτων τῆς "Ἐδρας τοῦ καθηγητοῦ Α. Garzya εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Νεαπόλεως.

Χαρακτηριστικὸν τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῆς τάσεως εἶναι ἡ ἀναζήτησις σχέσεων βυζαντινῆς καὶ κλασσικῆς Γραμματείας τόσοσιν εἰς τοὺς «τόπους» ὅσον καὶ εἰς τὴν γραμματικὴν, σύνταξιν, λεξιλόγιον κλπ. τῶν μελετωμένων βυζαντινῶν ἔργων. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ προτιμησις ἔργων τῶν συγγραφέων τοῦ ΙΑ' αἰ. καὶ ἐξῆς, ὅποτε καὶ ἡ ἀναγέννησις τῶν Γραμμάτων τῆς ἐποχῆς τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Κομνηνῶν. Δεκάδες δὲ εἶναι αἱ μελέται τοῦ καθηγητοῦ Α. Garzya καὶ τοῦ κύκλου τῶν μαθητῶν του μεθ' ἑμάτα ελλημμένα ἀπὸ τὴν ὡς ἂν ἐποχὴν. Αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς τῆς κρινομένης ἐνταῦθα ἐργασίας πρὸ δλίγων ἐτῶν (1974) ἐξέδωκε τὸ Ψευδολοικιάνειον ἔργον «Τιμαρίων», τὸ ὅποιον ἀναμφιβόλως ἀνήκει εἰς τὸ αὐτὸ κλίμα.

* * *

Ὁ Νικόλαος Καλλικλῆς, ἐπιγραμματοποιὸς τοῦ τέλους τοῦ ΙΑ' αἰ. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΒ' αἰ. ὑπῆρξεν ἀρχίατρος εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ καὶ εὐφῆμως μνημονεῦται ὑπὸ τῶν συγχρόνων του. Ὡς ποιητῆς δὲν εἶναι τόσοσιν γνωστός ὅσον π.χ. ὁ Θ. Πρόδρομος — δὲν ἀφῆκεν ἐξ ἄλλου ἐκτεταμένον ἔργον, ὅσον ὁ δεῦτερος — πλὴν ὅμως δὲν ὑστερεῖ εἰς ποιητικὴν φαντασίαν καὶ δύναμιν τῆς χορείας τῶν ποιητῶν τοῦ ΙΑ', ΙΒ' αἰ. (Χριστοφόρου τοῦ Μυτιληναίου, Ἰωάννου τοῦ Μαυρόποδος, Θ. Προδρόμου κ.κ.). Ζῶν εἰς μίαν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ παιδεία εἶχεν εὐρεῖαν διάδοσιν καὶ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅσον καὶ ἡ Πατριαρχικὴ Σχολὴ ἐπλασιοῦντο ὑπὸ γνωστῶν καὶ ἱκανῶν καθηγητῶν, ἐδίδαξε καὶ ἤσκησεν ἐπιτυχῶς τὴν ἱατρικὴν, ἐθεράπευσεν ὅμως ἐξ ἴσου καὶ τὴν ποίησιν.

Τὸ ἔργον τοῦ Καλλικλέους — ὡς τοῦλάχιστον τοῦτο σώζεται — δὲν εἶναι μέγα. Μία συλλογὴ ἐπιγραμμάτων καὶ ποιημάτων δὲν ἔσχεν τὴν αὐτὴν τύχην τὴν ὅποιαν εἶχον αἱ συλλογαὶ τῶν προμνημονευθέντων ἐπιγραμματοποιῶν (Ἰωάννου Μαυρόποδος καὶ Χριστοφόρου Μυτιληναίου), οἱ ὅποιοι, φαίνεται, ζῶντες ἔτι «ἐξέδωκαν» τὰ ἐπιγράμματά των. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ δυσκολία τοῦ ἐκδότου Roberto Romano νὰ καταλήξῃ εἰς στέμμα κωδικῶν. Ἡ φύσις τῶν ἐπιγραμμάτων εἶναι τοιαύτη, ὥστε, ἂν ὁ ποιητῆς των δὲν φροντίσῃ νὰ τὰ συλλέξῃ εἰς ἓν corpus, διασκορπίζονται χαρασσόμενα ἢ ἀναγραφόμενα εἰς διαφόρους χώρους, ἱεροῦς συνήθως, ἢ ἀντικείμενα διὰ τὰ ὅποια καὶ κατὰ παραγγελίαν συνήθως συνετέθησαν.

Ἄς ἴδωμεν ὅμως διὰ βραχέων τὴν ἐκδοσιν τοῦ R. Romano. Αὕτη πληροῖ πάσας τὰς προϋποθέσεις ὥστε νὰ χαρακτηρισθῇ φιλολογικὴ ἐκδοσις, ὅπως ἐξ ἄλλου εἶναι καὶ αἱ λοιπαὶ ἐκδόσεις τῆς μνημονευθείσης σειρᾶς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Νεαπόλεως.

Τῆς ἐκδόσεως προτάσσεται ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία καὶ εἰσαγωγή, εἰς τὴν ὅποιαν ἐξετάζονται τὰ θέματα τῶν ποιήσεων τοῦ Καλλικλέους. Διακρίνονται τὰ ἔργα εἰς αὐθεντικὰ καὶ ἀμφίβολα ἢ νόθα (ψευδεπίγραφα). Ἡ τοιαύτη διάκρισις γίνεται μετὰ μεγάλης προσοχῆς καὶ συνεξετάσεως ὄλων ἐκείνων τῶν ἐσωτερικῶν στοιχείων τῶν δυναμένων νὰ ὀδηγήσουν εἰς σταθερὰ συμπεράσματα.

Ἐξετάζονται ἀκολουθῶς ἡ γλῶσσα καὶ ἡ μετρικὴ τῶν ἐπιγραμμάτων ἀναλυτικῶς (φωνητικὴ, μορφολογία, σύνταξις, ρητορικὰ σχήματα, λεξιλόγιον, testimonia). Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς μετρικῆς μορφῆς μετροῦνται πᾶσαι αἱ περιπτώσεις τῶν τομῶν-παύσεων «πενθήμεροῦς, ἑφθήμεροῦς», τῆς παροξυτονίας, τῆς τηρήσεως τῆς προσωδίας κλπ. καὶ συγκρίνεται ὁ ποιητῆς πρὸς ἄλλους προγενεστέρους, συγχρόνους ἢ μεταγενεστέρους.

Ἐπίμονος εἶναι ἡ ἐξέτασις τῆς χειρογράφου παραδόσεως, διότι, ὡς προείπομεν, τὸ σύνολον τῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ Καλλικλέους δὲν μᾶς παρεδόθη εἰς ἓνα ἀρχικῶς κώδικα ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀπέρρευσαν διάφοροι κώδικες διαφόρων ἐποχῶν. Περιέχουν ἄλλοι ὀλίγα καὶ ἄλλοι περισσότερα ἐπιγράμματα. Ὡς ἐκ τούτου μόνον ἡ κατὰ ἐπίγραμμα χειρόγραφος παράδοσις εἶναι δυνατή. Ἡ τοιαύτη παράδοσις εἶναι συνήθης εἰς βυζαντινὰ ἔργα καὶ ἡ ἀκολουθητέα μέθοδος ἐκδόσεως προσδιορίζεται ἐκάστοτε ἀπὸ αὐτήν.

Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς χειρογράφου παραδόσεως ἰδιαιτέρα καταβάλλεται προσπάθεια ἀνιχνεύσεως τῶν ἀμφιβόλων καὶ ψευδεπιγράφων ἔργων, τὰ ὁποῖα ἰδιαιτέρως διὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ΙΑ'-ΙΒ' αἰ. φέρονται ὑπὸ διάφορα ἐκάστοτε ὀνόματα ἢ ἀνωνύμους· φαινόμενον σὺνήθης δι' ἐπιγράμματα, ὀφειλόμενον κατὰ κύριον λόγον εἰς τὰς ἰδιωτικὰς «συλλογὰς» ἢ Ἀνθολογίας, ὅπου οἱ φιλόμοισι ἀντιγραφεῖς κατέτασσαν ὑπὸ τὴν ἔνδειξιν «Τοῦ αὐτοῦ» ἢ «εἰς τὸ αὐτὸ ἕτερον» ἐπιγράμματα συγγενοῦς περιεχομένου, διαφόρων ὅμως ἐνίοτε ποιητῶν.

Πρὶν χωρῆσθαι εἰς τὴν ἔκδοσιν ὁ συγγραφεὺς παραθέτει συγχρόνους μνείας περὶ τοῦ ποιητοῦ Καλλικλέους. Τοιαῦται εἶναι τέσσαρες ἐπιστολαὶ τοῦ Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, ἀπόσπασμα ἐκ τῆς Ἀ λ ε ξ ι ά δ ο ς τῆς Ἀννης Κομνηνῆς, ἀποσπάσματα ἐξ ἔργων τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου καὶ μνεία τοῦ Γρηγορίου Κορίνθου εἰς τὸ «Περὶ λαογραφίας» ἔργον του.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἔκδοσις τῶν γνησίων ἐπιγραμμάτων καὶ ποιημάτων, 31 τὸν ἀριθμὸν, ἔπεται δὲ ἐκείνη τῶν ἀμφιβόλων (32-36) καὶ ἐπιτάσσεται ὡς ψευδεπιγραφον τὸ ὑπ' ἀρ. 37 εἰς τοὺς ιβ' μῆνας.

Τὰ θέματα τῶν ποιήσεων καὶ ἐπιγραμμάτων χωρίζει ὁ συγγραφεὺς εἰς δύο κατηγορίας: α') εἰς ἐπιτάφια ἢ ἐπιτύμβια καὶ β') εἰς ἀναθηματικά. Τόσον τὰ πρόσωπα ὅσον καὶ οἱ χώροι ἢ τὰ ἱερὰ ἀντικείμενα εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται τὰ ἐπιγράμματα προέρχονται ἀπὸ τὸ στενὸν ἢ εὐρύτερον περιβάλλον τῆς αὐτῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ τῆς συγχρόνου Κωνσταντινουπόλεως. Ἀκολουθεῖ πιστὴ πεζὴ μετάφρασις εἰς τὴν ἰταλικήν.

Ὁ σχολιασμός εἶναι πλούσιος καὶ ἀρμόζων εἰς μίαν φιλολογικὴν ἔκδοσιν. Ἱστορικαί, πραγματολογικαί, γλωσσικαί, αἰσθητικαὶ καὶ λοιπαὶ φιλολογικαὶ παρατηρήσεις μὲ πλουσίαν βιβλιογραφίαν τεκμηριωμένα εἰσάγουσιν καὶ τὸν πλέον ἀρχαῖον μελετητὴν εἰς μίαν ἐποχὴν ἀξίαν μελέτης καὶ φιλομούσου περιηγήσεως.

Ὁ τόμος κλείεται μὲ ἀναλυτικὸν πίνακα χρησιμωτάτους εἰς γονίμους ἀναζητήσεις καὶ ταυτίσεις.

Τῆς παρουσίας ἐκδόσεως εἶχε προηγηθῆ (1903) ἡ ἔκδοσις τοῦ σοφοῦ Πολωνοῦ φιλολόγου Leo Sternbach. Παρὰ ταῦτα ἡ κρινομένη σήμερον ἔκδοσις ἦτο ἀναγκαία, διότι προωθεῖ καὶ διαφωτίζει πολλὰ σημεῖα ἐκείνης ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν, παλαιολογικῶν καὶ φιλολογικῶν.

Ἀποφεύγοντες καὶ ἐνταῦθα νὰ προβῶμεν εἰς μικρολόγους παρατηρήσεις χαιρετίζομεν τὴν προσπάθειαν τῶν νέων φιλολόγων τοῦ κύκλου τῆς Νεαπόλεως καὶ ἀναμένομεν ἀσμένως γόνιμον τὴν συνέχειαν.

Α. Δ. ΚΟΜΙΝΗΣ

Ἀνάλεκτα, 1970-1980, Ἀριθμὸς 29/30. Διπλοῦν ἀναμνηστικὸν τεῦχος ἐπὶ τῇ 25ετιᾷ ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῶν Ἀναλέκτων, ἐπιμελητῆς Θ. Δ. Μοσχονᾶς, Ἀλεξάνδρεια, Ἀραβικὴ Δημοκρατία Αἰγύπτου, 1980, σελίδες 178, μετ' εἰκόνων.

Περιεχόμενα: Ἀφιέρωσις εἰς τὸν Ἀλεξανδρείας Νικόλαον, σ. 3. Ἰνστιτούτον Ἀνατολικῶν Σπουδῶν ..., (ἑλλ. γαλλ.), σ. 4, 6. Πατριαρχικοὶ Βιβλιοφύλακες, (ἑλλ. γαλλ.),

σ. 5, 7. Πληροφορία περὶ τῶν Διορθωτῶν καὶ τῶν Στοιχειοθετῶν τοῦ τόμου, σ. 8. Τὰ 70 Ἔτη Ὑπηρεσίας τοῦ Δρος Θ. Δ. Μοσχονᾶ, (ἐλλ. γαλλ. ἀγγλ.), σ. 9-15. Καταστατικὸν τοῦ Ἰνστιτούτου, ἄρθρον 11ον, (ἐλλ. γαλλ.), σ. 16-17. Θ. Δ. Μοσχονᾶ, Γράμματα πρὸς τὴν «Καθημερινήν» τῶν Ἀθηνῶν, σ. 19-21: Α'. Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας, σ. 19-20. Β'. Κοῦρδοι καὶ Καρδοῦχοι, σ. 20-21.

Τοῦ Αὐτοῦ, Ἐκεῖνοι ποῦ φεύγουν, σ. 22-4: Α'. Στέφανος Χρίστis, σ. 22-3. Β'. Πατρὶς Ἀλβέρ (Γεωργιάδης), σ. 23-4. Ὅσα βιβλία ἐλάβομεν: Βιβλιοκρισίαι, (ἐλλ., ἀγγλ.), σ. 25-31. Συναϊτικά, (γαλλ.), σ. 35-8. Ἰωβηλαῖον ἐκδόσεως τοῦ «Πανταίνου» (1908-1978), σ. 39-41. Εἰς Μνημόσυνον, Γεώργιος Φλωρόφσκυ, σ. 42-3. Εὐχαριστίαι πρὸς τοὺς Χορηγούς, σ. 44. Ὁ Ἅγιος Νεκτᾶριος Μητροπολίτης Πενταπόλεως, σ. 59-60. Εἰς Μνημόσυνον, Ὁ Τριπόλεως Θεοφάνης (Μοσχονᾶς), σ. 61-2. Εἰς Μνημόσυνον, Κωνσταντῖνος Καλλίνικος, σ. 63-5. Σκέψεις κατὰ τὸ τέλος τοῦ Χρόνου 1979. Ἀποξένωσις, (γαλλ.), σ. 69. Ὁ Ἀλεξανδρινὸς Κώδιξ, (ἀγγλ.), σ. 70-86. Δημοσιεύματα, 1919, ἐξ., σ. 130-5.

Πατρὶς Ἀλβέρ (Γεωργιάδης), Ἀνάλεκτα, (γαλλ.), σ. 32-3. Ντίνου Γρύλλη, Ἀνάλεκτα, σ. 34. Καρθαγένης Παρθενίου, Ἐκθεσις περὶ τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου μετὰ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν Ἐκκλησίαν, σ. 45-58. Τοῦ Αὐτοῦ, Τὸ Συνέδριον τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Π.Σ.Ε. εἰς Τζαμάικα τὸ 1979, σ. 107-129. Εὐθύμιου Θ. Σουλογιάννη, Ἡ Μικροφωτογράφησις τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, σ. 66-8. Φραγκίσκου Καρδινάλιου Κιόνιγκ, Δέκα Ἔτη ἀπὸ τῆς Συνόδου. Ἐν βλέμμα πρὸς τὰ ὀπίσω, (γαλλ., γερμ.), σ. 88-106. Εὐρετήριον Ἀναλέκτων. 1955-1980 (Ἄξιον παρατηρήσεως), σ. 136-174. Πίναξ Περιεχομένων, Ἀνάλεκτα 1979-1980, γαλλ. (Διατί μόνον γαλλιστί;), σ. 177-8.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ἑλληνικὴ Θεολογικὴ Βιβλιογραφία. Διευθυντής: Κωνσταντῖνος Γ. Μπόνης, Ἀκαδημαϊκός. Τεύχος δεύτερον *Βιβλιογραφία ἔτους 1978 καὶ Παραλειπόμενα 1977*. Ἐπιμέλεια Ἀδαμαντίου Στ. Ἀνεστίδη. Παράρτημα περιοδικοῦ «Θεολογία», τόμος ΝΑ' (1980). Ἀθήναι 1980, σχ. 80. Μ., σσ. 446.

Ἡ ἔγκαιρη κυκλοφορία τοῦ δευτέρου τεύχους τῆς «Ἑλληνικῆς Θεολογικῆς Βιβλιογραφίας» ποῦ ἀναφέρεται στὸ ἔτος 1978 καὶ περιλαμβάνει παραλειπόμενα τοῦ ἔτους 1977, τὸ ὁποῖον ἀποτέλεσε τὸ ἀντικείμενον τοῦ πρώτου τεύχους εἶναι ἕνα παρήγορο σημάδι μέσα στὴν γενικὴ ἀποδιοργάνωσις τῶν βιβλιογραφικῶν ἐρευνῶν στὸν τόπο μας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἐκδοτικὴν πορεία τοῦ βιβλιογραφικοῦ παραρτήματος τοῦ περιοδικοῦ «Θεολογία». Πράγματι, «ἐκφράζει τὴν προσήλωσιν τῆς διευθύνσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν περιοδικῶν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς προσφορᾶς πρὸς κάθε μελετητὴν, θεολόγον καὶ μὴ, Ἕλληνα καὶ ξένον, ἐνὸς βιβλιογραφικοῦ ὄργανου, βοηθητικοῦ εἰς τὸ ἔργον του» (σελ. 7).

Τὴν ὥρα, ὅπου ἡ ὑπόθεσις τῆς τακτῆς ἐκδόσεως μιᾶς τρέχουσας Ἑθνικῆς Βιβλιογραφίας ἔχει ναυαγήσει στ' ἀνοιχτὰ τοῦ πελάγου καὶ ὅπου τὸ ἀναλυτικὸ βιβλιογραφικὸν δελτίο τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου πελαγοδρομεῖ ἀντιμετωπίζοντας σοβαρὴ πιά δυστοκία, ἡ ἐμφάνισις τοῦ ὀγκώδους δευτέρου τεύχους τῆς ΕΘΒ εἶναι ἕνα πνευματικὸ ἐκδοτικὸ γεγονός σὲ ἔθνικὸ ἐπίπεδο, ποῦ ἐπιβάλλεται νὰ χαιρετισθῇ μετὰ ἀνοιχτῆ καρδίᾳ καὶ νὰ τοῦ ἀποδοθῇ ξεχωριστὴ σημασία.

Ἦδη τὸ δεύτερον τεύχος, στοιχειοθετημένον μετὰ τὴν ἴδιαν μετὰ τοῦ πρώτου ποι-

κιλία τυπογραφικῶν στοιχείων (ἀπλά, λιψίας καὶ ἡμίμαυρα), ποὺ ἀπαιτεῖ ἀξυμμετρικὴ οἰκονομικὴ δαπάνη, ἀλλὰ καὶ χρονικὴ προετοιμασία, παράγοντες ποὺ ξεπεράσθησαν τόσο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς διευθύνσεως τῆς Ε.Θ.Β., ὅσο καὶ τῶν συνεργατῶν τῆς, συμπληρώνοντας τὰ κενά, ποὺ ἄφησε τὸ πρῶτο τεύχος κι ἐμφανίζοντας ἀξιόπαινες βελτιώσεις (σσ. θ' -ι'), σταθεροποιεῖ τὶς ἀριστες ἐντυπώσεις, ποὺ δημιούργησε τὸ πρῶτο καὶ παγιώνει τὴν ἐμπιστοσύνη μας στὴ σοβαρότητα, ὑπευθυνότητα καὶ μεθοδικότητα τῆς προσπάθειας.

Εἶναι περιττό, νομίζομε, νὰ ὑπογραμμισθῇ ἡ χρηστικότητα τῆς Ε.Θ.Β. πολὺ πέραν τοῦ θεολογικοῦ ἐπιστημονικοῦ κλάδου, ἀφοῦ μέσα στὰ ἐνδιαφέροντά τῆς εἶναι κ' ἡ Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, ἡ Βυζαντινὴ Ἱστορία καὶ Ἱστογραφία κ.λπ., πρέπει ὡστόσο νὰ ἐξαρθῇ τὸ εὐρὸ πνεῦμα, μὲ τὸ ὁποῖο ἀντιμετωπίζονται οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ κλάδοι καὶ τὸ ὁποῖο προσδίδει στὸ ὅλο ἔργο ἓνα εὐρύτατο φάσμα ἐνδιαφερόντων.

Ἡ ἐργασία γίνεται πάντοτε, μὲ βιβλιογραφικὴ ἀκριβεία, ἐπιστημονικὴ καὶ ἐπιμέλεια. Ἡ ἔρευνα ἐπεκτείνεται πέραν ἀπὸ τὶς αὐτοτελεῖς ἐκδόσεις, στὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ (τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν) καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα σοβαρὰ περιοδικὰ ἔντυπα. Οἱ ἐφημερίδες δὲν ἀποδελτιώνονται, ἀλλὰ βιβλιογραφοῦνται ὅσες ἔχουν ἐκκλησιαστικὸ περιεχόμενον. Καὶ ἄλλοτε («Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», ἀρ. φ. 96,1.10.1980) διατυπώσαμε τὴν ἀπόψη ὅτι πρέπει νὰ κορφολογεῖται ὁ ἀνθός τους. Τουλᾶχιστον οἱ σοβαροῦ περιεχομένου ἐπιφυλλίδες τους πρέπει νὰ ἐπισυμπαίνωνται. Γνωρίζομε βέβαια ὅτι αὐτὸ προσθέτει κι ἄλλους κόπους στὴ σύνταξη τῆς Ε.Θ.Β., ὡστόσο δὲν εἶναι πολλὲς οἱ ἐφημερίδες αὐτές, ἐνῶ ὁ ἡμερήσιος τύπος, τώρα πιά, σπάνια προσφέρει παρόμοιες εὐκαιρίες.

Ἐνα σοβαρὸ πρόβλημα, ποὺ ἀντιμετωπίζει ἡ Ε.Θ.Β. θίγεται ἀπὸ τὸν Διευθυντὴ τῆς Ἀκαδημαϊκῆς Κ. Κωνσταντῖνο Γ. Μπόνη, Ὁμ. Καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, στὸν πρόλόγόν του:

«Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ πρῶτον τεύχος ἀπεστάλη τιμῆς ἕνεκεν εἰς τὰ ἐπιστημονικὰ ἱδρύματα, τὰς Ἱερὰς Μητροπόλεις καὶ τὰ περιοδικὰ, κυρίως τὰ θεολογικὰ καὶ ἐκκλησιαστικά, δὲν ἔτυχε τοῦτο τῆς καταλλήλου προσοχῆς καὶ ὡς ἐκ τούτου ὄχι μόνον δὲν ἐκρίθη, διὰ νὰ προκαλέσῃ τὸν ἀναγκαῖον προβληματισμὸν εἰς τὴν σύνταξιν τῆς βιβλιογραφίας, ἀλλ' οὐδὲ ἀνηγγέλθη κἀν, ὡς ἐπεβάλλετο, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν προεκάλεσε τὴν πόνωσιν τῆς ἀποστολῆς εἰς τὴν σύνταξιν τῆς Ε.Θ.Β. τῶν διαφόρων ἐκδόσεων, γεγονόςς τὸ ὁποῖον δὲν ἐβοήθησεν εἰς τὴν πληρεστέραν ἐμφάνισιν τοῦ δευτέρου τεύχους. Ἴσως ἀναμένουσιν οἱ διάφοροι συγγραφεῖς καὶ ἐκδῶται τὴν ἐκδοσιν καὶ δευτέρου τεύχους, τοῦ μετὰ χεῖρας...» (σελ. η').

Ὅχι, δὲν εἶναι αὐτὸ, ἄλλωστε ἀπὸ τὸ πρῶτο ἤδη τεύχος, ἡ Ε.Θ.Β. ἐπιβλήθηκε μὲ τὴν ποιότητα τῆς προσφορᾶς τῆς. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς πρόβλημα ἀντιμετωπίζει καὶ ἡ Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη, στὴν ὁποία μάλιστα ὑποχρεοῦνται ἀπὸ τὸν Νόμον οἱ συγγραφεῖς κι ἐκδότες νὰ καταθέτουν τὰ ἔργα τους. Φαίνεται πῶς θ' ἀργήσουμε πολὺ ἀκόμη νὰ συνειδητοποιήσουμε στὸν τόπον μας τὴ σημασία καὶ τὴν ἀξία τῆς βιβλιογραφίας. Πάντως ἡ Ε.Θ.Β. συμβάλλει ἀποφασιστικὰ καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, ἐνῶ οἱ ἐλλείψεις τῆς ἤδη ἀπὸ τὸ δεῦτερον τεύχος ἔχουν περιορισθῇ ἐμφανῶς. Ἄλλωστε, μὲ τὰ παραλειπόμενα τοῦ πρώτου τόμου θεραπεύονται κι' οἱ ἀτέλειες ἐκείνου.

Ὁ πίνακας συντομογραφιῶν περιλαμβάνει καὶ ἔντυπα, ποὺ δὲν ἐκδόθησαν τὸ 1980, ὅπως λ.χ. τὰ «Συμαικὰ» καὶ ποὺ ἐκδίδονται σὲ ἀραιὰ χρονικὰ διαστήματα. Ὁ περιορισμὸς τους στὸ ἔτος, ποὺ ἀναφέρεται τὸ τεύχος τῆς Ε.Θ.Β., θὰ ἔδινε μιὰν ἀκριβέστερη εἰκόνα τῶν περιοδικῶν, ποὺ ἀπεδελτιώθησαν. Ἀπουσιάζουν ὁμως κάποια ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ τοῦ 1978, π.χ. ὁ ἔβδομος τόμος τῶν «Δωδεκανησιακῶν Χρονικῶν», ποὺ ἐκδίδει ἡ Στέγη Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν Δωδεκανήσου. Στὸν τόμον αὐτὸ περιλαμβάνονται οἱ ἐξῆς ἐργασίες, ποὺ ἐνδιαφέρουν τὴν Ε.Θ.Β.:

Μιλτ. Λογοθέτη: Ἡ συμβολὴ τοῦ Θεοδώρου Δ. Μοσχονᾶ στὸν Δωδεκανησιακὸ ἀγώνα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς του στὴν Ἀγγλία (1918-1922), σσ. 237-256.

Ν. Λ. Φορόπουλου: Δανιὴλ Κεραμεύς, ὁ Διδάσκαλος καὶ Σχολάρχης τῆς Πατριάρχδος Σχολῆς, σσ. 297-363.

Δὲν ἀποδελτιώθηκαν, ἐξ ἄλλου, τὰ «Νισυριακά», ποὺ τὸ 1978 ἐκδόθηκε ὁ ἔβδομος τόμος καὶ περιέχει:

Νικ. Ὁδ. Σακελλαρίδης: Παναγία Σπηλιανή, σσ. 128-156.

Γ. Μ. Σακελλαρίδης: Τοῦ Λαζάρου στὰ Νικεαί, σσ. 175-170.

Ἀπὸ τὰ ἀγιορείτικα περιοδικὰ, τουλάχιστον οἱ «Ἀθωνικοὶ Διάλογοι» ποὺ ἔβγαιναν τότε κανονικά, ἔπρεπε ν' ἀποδελτιωθοῦν. Αὐτὰ ὅμως, — ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις, — δὲν ἀφαιροῦν τὸ παραμικρὸ ἀπὸ τὴν ἀξία τῆς Ε.Θ.Β., ἡ σύνταξίς τῆς ὁποίας ἄλλωστε ἔχει ἐπίγνωση τῶν κάποιων ἀδυναμιῶν τῆς καὶ ζητάει τὴ συνδρομὴ ἄλλων, γι' αὐτὸ ἄλλωστε καὶ σημειώνονται ἐδῶ.

Ἀπὸ πλευρᾶς τυπογραφικῶν λαθῶν καὶ παραδρομῶν, τὸ δεύτερο τεῦχος ἐμφανίζει αἰσθητὴ βελτίωση, οὔτε εἶναι δυνατὸ νὰ λείψουν ἀπὸ οἰοδῆποτε ἀνθρώπινο ἔργο. Ἔτσι στὴ σελ. 67 ὁ Ἀρχιμ. Β. Βιτάλης ἔγινε Βιτάλας, Ἀγαπηρὸς Διάκονος (σελ. 33) δὲν ὑπάρχει, μᾶλλον θὰ πρόκειται γιὰ τὸν Ἀγαπητό. Στὴ σελ. 348 ἀναγράφεται ἡ «Διοτίμα» χωρὶς βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις καὶ τὰ «Δωδεκανησιακὰ Χρονικά», τόμος β' μετὰ λανθασμένες. Ὁ τόμος αὐτὸς τοῦ 1977 δὲν βγῆκε τὸ 1978, ἀλλὰ τὸ 1977, ὅπως ἀναγράφεται καὶ στὸ ἐξώφυλλο του κ.λπ.

Στὴν ἀναγραφὴ τῶν βιβλιοκρισιῶν καὶ βιβλιοκριτικῶν σημειωμάτων, ἴσως θὰ ἦταν ὀρθότερη ἢ στοιχειοθέτηση τῶν ὀνομάτων τῶν κρινομένων συγγραφέων μετὰ ἀραιὰ καὶ ὄχι ἡμίμαυρα στοιχεῖα, γιὰ καλύτερη χρῆση καὶ ἀκόμη μεγαλύτερη διαφοροποίησι πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν κριτικῶν, ποὺ γράφονται πάντως στὴν ὀνομαστικὴ.

Τὰ παραπάνω, ποὺ δὲν ἔχουν ἄλλωστε, μεγάλη σημασία, τὸ ἐπαναλαμβάνομε, σημειώθηκαν ἀπὸ ἀγάπη καὶ μόνο καὶ ἀπὸ βαθύτατη ἐκτίμησι πρὸς τὴν προσπάθεια καὶ τὰ πρόσωπα τόσο τοῦ Διευθυντοῦ ὅσο καὶ τοῦ Ἐπιμελητοῦ τῆς Ε.Θ.Β., στοὺς ὁποίους ὀφείλονται εὐκρινεῖς εὐχαριστίες γιὰ τὴ μεγάλη ἀπὸ κάθε ἄποψη προσφορὰ τους.

Ι. Μ. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗΣ